

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN – EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

LİSANS TEZİ

TÜRKÇEDE FİİLLER VE FİİL YAPILARI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

MERİÇ OKCU

20081879

LEFKOŞA, 2012

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Önsöz.....VIII

Giriş.....IX

BİRLEŞİK FİİLLER

1. Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller.....1	
-et Yardımcı Fiili İle.....1-2	
2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller.....2-3	
A. Öncelik Fiilleri (-mİş ol-).....2-3	
B. Alışkanlık Fiilleri (-Ir ol-, -mAz ol-).....3	
C. Niyet Fiilleri (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)-msAr ol-).....3-4	
a. Mastar Ekleri İle.....4	
b. Sıfat-Fiiller İle.....4	
c. Zarf-Fiil Olarak.....4	
3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller.....4	
Tasvir Fiilleri.....4	
A. Yeterlik Fiilleri.....5	
B. Tezlik Fiilleri.....5	
1. Ad, Sıfat ve Zarf Olarak.....5-6	
C. Süreklilik Fiilleri.....6	
Dur- Yardımcı Fiili İle.....6	
Gel- Yardımcı Fiili İle.....6	
Kal- Yardımcı Fiili İle.....6-7	
Gör- Yardımcı Fiili İle.....6-7	
Koy- Yardımcı Fiili İle.....7	
Ç. Yaklaşma Fiilleri.....7	

Sayfa No

D. Uzaklaşma Fiilleri.....	8
Belirleyici Birleşik Fiiller.....	8
İkili Birleşik Fiiller.....	8
Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller.....	9
1. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller.....	9
I. Özne+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	9
II. Nesne+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	9-10
III. Yer tamlayıcısı+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	10
IV. Zarf+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	10
V. Fiil+özne+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	11
2. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller.....	11
I. Özne+nesne+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	11
II. Özne+yer tamlayıcısı+fiil bağlantısı ile birleşenler.....	11
III. Özne+zarf+fiil kuruluşunda olanlar.....	12
IV. Nesne+özne+fiil kuruluşunda olanlar.....	12
V. Nesne+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar.....	12-13
VI. Nesne+zarf+fiil kuruluşunda olanlar.....	13
VII. Yer tamlayıcısı+özne+fiil kuruluşunda olanlar.....	13
VIII. Yer tamlayıcısı+nesne+fiil kuruluşunda olanlar.....	13
IX. Yer tamlayıcısı+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar.....	14
X. Yer tamlayıcısı+zarf+fiil kuruluşunda olanlar.....	14
XI. Zarf+nesne+fiil yapısında olanlar.....	14

Sayfa No

XII. Zarf+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar.....	15
XIII. Zarf+zarf+fiil kuruluşunda olanlar.....	15
XIV. Fiil+nesne+fiil kuruluşunda olanlar.....	15
3.Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller.....	15
Kalıplaşmış Birleşik Fiillerin Anlam Yapıları.....	16

ÇEKİMSİZ FİİLLER

I.AD-FİİLLER.....	16
1. -mAk'lı Ad-Fiil.....	17-18-19-20-21
2. -mA'lı Ad-Fiil.....	21
a. Belirtisiz Ad Tamlaması Olarak.....	21
b. Belirtili Ad Tamlaması Olarak.....	21-22
3. -(y)İş /-(y)Uş'lu Ad-Fiiller.....	22-23-24
II. SIFAT-FİİLLER.....	24-25
1.Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller.....	25
a. -Dık /-DUk Ekleriyle.....	25
Sıfat Olarak.....	25
Ad Olarak.....	26
b. -mİş /-mUş Ekiyle.....	27
Sıfat Olarak.....	27
1.Geçişli Fiillerle.....	27
1.Geçişsiz Fiillerle.....	27

1.1. -ş, -İş /-Uş ve +Ar Ekli	
Fiillerle.....	27-28
	Sayfa No
1.1 -n- Ekli Fiillerle.....	28
1.2. -İl-/-Ul- Ekli	
Fiillerle.....	28
Ad Olarak.....	28-29
Zarf Olarak.....	29
1.Ol- Yardımcı Fiili İle.....	29
2. Bulun- Yardımcı Fiili İle.....	29
Kalıplaşmış Adlarda.....	30
2.Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller.....	30
1. -An Ekiyle.....	30
Sıfat Olarak.....	30
Geçmiş Zaman İşleviyle.....	30-31
Şimdiki Zaman İşleviyle.....	31
Her Zaman Yapılageleni Gösterme İşleviyle.....	31
Ad Olarak.....	31-32
2.-r, -Ar, -Ir/-Ur Ekleriyle.....	32
Sıfat Olarak.....	32-33
Ad Olarak.....	33
3.-mAz Ekiyle.....	33-34
Sıfat Olarak.....	34
Ad Olarak.....	34-35

4.-IcI/-UcU Ekiyle.....	35
Sıfat Olarak.....	35
	Sayfa No
Ad Olarak.....	35-36
3.Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller.....	36
1.-AcAk Ekiyle.....	36
Sıfat Olarak.....	36
Ad Olarak.....	37
2.-AsI Ekiyle.....	37-38
Sıfat Olarak.....	38
Ad Olarak.....	38
III.ZARF-FİİLLER.....	38-39
1.Gerçek Zarf-Fiiller.....	39
-(y)A, -(y)I /-(y)U Zarf-Fiil Eki.....	39
-(y)ArAk Zarf-Fiil Eki.....	39-40
-(y)Ip/-(y)Up Zarf-Fiil Eki.....	40-41
-(y)IncA /-(y)UncA Zarf-Fiil Eki.....	41
a. Ortak Özneli Olarak.....	41
b. Farklı Özneli Olarak.....	41-42
-(y)AlI Zarf-Fiil Eki.....	42
-mAdAn Zarf-Fiil Eki.....	42
-(y)In/-(y)Un Zarf-Fiil Eki.....	42-43
İken-ken Zarf-Fiil Eki.....	43

a.Bağımsız Olarak.....	43
b.Bağlı Olarak.....	43
	Sayfa No
1.Ortak Özne İle.....	44
2. Farklı Özne İle.....	44
2.Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller.....	44
Vasıta Durum Ekleri İle.....	44
-mAksIzIn (<-mAk+sIz+In) Eki İle.....	44-45
-mAklA (<-mAk+ile) Eki İle.....	45
-mAsIylA (<-mA+sI+y+lA).....	45
+çA Eşitlik Durumu Eki İle.....	45
-cAsInA (<-cA+sI+n+A) Eki İle.....	45
-mAcAsInA (<-mA+cA+sI+n+A) Eki İle.....	46
-mAmAcAsInA (<-mA+mA+cA+sI+n+A) Eki İle.....	46
Çıkma Durumu Eki İle.....	46
-mAsIndAn (<-mA+sI+n+dAn) Eki İle.....	46
-mAktAnsA (<-mAk+tAn+i-se) Eki İle.....	46-47
Bulunma Durumu Eki İle.....	47
-AcAğIndA (<-AcAk+I+n+dA) Ekiyle.....	47
-IşIndA/-UşUndA (Iş+I+n+dA) Ekiyle.....	47
-AcAğInA (<-AcAk+I+n+A) Ekiyle.....	47
-AsIyA (<-AsI+y+A) Ekiyle.....	48
3.Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller.....	48

a. -r (-Ar, -Ir/-Ur)...-mAz(<-r (-Ar, -Ir/-Ur +mAz) Ekiyle.....	48
b. -DI...-mAdI (<-DI/-DU +mADI) Ekiyle.....	48
	Sayfa No
c. -DI mI(<-DI/-DU+-mI/-mU) Ekiyle.....	48-49
d. - sA (<-sAr) Ekiyle.....	49
Zarf-Fiillerin İşlevlerine Göre Sınıflandırılması.....	49
1.Tarz Bildiren Zarf-Fiiller.....	49
2.Zaman Bildiren Zarf-Fiiller.....	50
Kaynakça.....	51
Sonsöz.....	52

ÖNSÖZ

Yazmış olduğum bu eser dilin yapısını, işleyişini ve gramer özelliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Konular incelenirken anlaşılacağı gibi elden gelindiği kadar konuların ayrıntısına gramer özelliklerine değinilmiştir.

Yazmış olduğum gramer eserinde de fark edileceği üzere örnek vermede Türkiye Türkçesinin başlangıcı olarak kabul edilen ortalama 1900'lü yılların başından günümüze kadar uzanan şair ve eserlerden örnek verilmiştir. Yakup Kadri, M. A. Ersoy, Reşat Nuri, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Cahit Sıtkı gibi şairlerin eserlerinden örnekler verilerek vermiş olduğumuz gramer eserimizi daha anlaşılır hale getirdik.

Dilin durağan olmaması zaman içerisinde göstereceği değişim ve gelişim insanlar için farklı boyutlara yol açacağı için yazılı metinlere başvurulmuştur. Farklı kaynaklardan örnekler verilmiştir. Böylece hem okuyucunun edebi zevk ve şevkinin gelişmesine hem de okuyucunun grameri daha iyi anlamasını sağlamaktadır.

Bu eserde yalnız birleşik fiillerin gramer özellikleri ile çekimsiz fiillerin gramer özelliklerini roman, hikaye gibi eserlerden örnekler vererek daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Bu tür kitaplardan örnek vermemiz konuyu daha iyi anlatmayı sağlamaktadır. Çünkü sıradan örnek insan hafızasında belli bir süre sonra yok olup gitmektedir. Ayrıca örnekleri sınırlandırmak konunun anlaşılmasını zorlaştıracığı için böyle bir yönteme başvurarak örnekleri sınırlandırmadık.

Bu eseri oluşturmak için birkaç eserden ve birçok şairin eserinden de yararlandık. Çünkü böyle bir eser ortaya koyabilmek için bolca araştırma yapılması gerekmektedir. Bolca birbirinden farklı örnek verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde anlaşılması güç hale gelir.

Bu çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Doç.Dr. Esra Karabacak hocama ve aileme çok teşekkür ederim.

23 Mayıs 2012

LEFKOŞA

GİRİŞ

Dilin gramer özelliklerini, dilin işlevini Türkiye Türkçesinin diğer Türk lehçeleri ile olan ilişkisini gramer özelliklerini görmekteyiz. Fiillerin görevlerini dildeki etkisini Türkçemize olan işlevini görmekteyiz. Çekimli ve çekimsiz fiillerde görüldüğü gibi gramerin kelimeler üzerinde büyük bir etkisi vardır.

Eski Türkçe de Türkiye Türkçesin de ve diğer Türk dillerinde görüldüğü gibi gramerin konuşma ve yazı dilleri üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bunu en iyi şekilde çekimli ve çekimsiz filleri işlediğimizde göreceğiz. Bu çalışmada dilin kök ve gövdesini de incelemekteyiz.

BİRLEŞİK FİİLLER

Birleştirme yolu ile yapılan fiillere birleşik fiil denir. Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birde fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.

Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde:

1.Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller,

2.Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller, olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz. Her grubun kendi içinde alt grupları da vardır.

Şimdi bunları ayrı ayrı inceleyelim:

1.Esas Anlamını Korumuş Veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Filler

Bu gruba giren birleşik filler taşıdıkları yapı ve işlev özellikleri bakımından kendi içlerinde üç ayrı gruba ayrılır.

1.Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Filler:

Bunlar bir ad veya sıfat ile et-,eyle-,yap-,kıl-,ol- ve bulun- yardımcı fiillerin birleşmesinde oluşur.

et- Yardımcı Fiili İle:

Bu yardımcı fiil, acele et-, affet-,hasta et-,hisset-,karanlık et- gibi ad soylu her türlü kelime ile birleşebilen ve bol örnek veren bir yardımcı fiildir. Bu türlü birleşik fiil yapımında et- fiilinin ettir- ve edil- biçimindeki ettirgen ve edilgen şekilleri de yer alır.

Ferhat bu bakışlar neler duyup düşündüğümü **belli etmiyor**, olsa olsa kırgın ve dalgın görünüyorlardı.(Tarık Buğra, Küçük Ağa,223).

Siz kimsiniz, çabuk cevap verin; **ateş ediyorum**(Halide Edip Adıvar, Ateşten Gömlek, 85).

Eyle-, kıl- ve yap- fiilleri de et- fiiline paralel işlev gören geçişli yardımcı fiillerdir. Bunların kullanımında en yaygın alanı yap-‘tır: baskı yap-, park yap-, sünnet yap-, seçim yap-

, senet yap- gibi:

Bakışları bir uzun süre benim üzerimde durdu, neredeyse “Sen de gel.” Diyecekti, Rıza o sakın durgun halinde hiç beklenmeyecek bir **atılış yaptı**.

Yalnız başına“ emretmek”, “söylemek” anlamlarını taşıyan buyur- fiili bir yardımcı fiil olarak da kullanılır ve et-yardımcı fiilinin yerini tutar.

Sonuç sizin de **ifade buyurduğunuz** üzere verimli görünüyor.

Beni **kabul buyurursanız**, çok mutlu olacağım.

Dilimizde oluş bildiren geçişsiz ol-yardımcı fiili de çok yaygın kullanımdadır. Et- gibi Türkçe hem de yabancı kökenli ad ve sıfatlar ile birleşir: açık ol-, aday ol-, adil ol-, teslim ol-, taburcu ol-, tedavi ol-, haklı ol-, aşı ol-, muvaffak ol-, gibi:

Hastalığımı belli etmemeye ne kadar çalıştımsa muvaffak olamadım(H.E. Adıvar, AG,45).

Fakat bir üçüncüsünü ağzına attığı zaman birkaç adım ötesinde küçük yüzlü, kara sakallı bir zat **peyda oldu**.

2.Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller

Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Bazı gramerlerimizde “karmaşık fiiller” diye adlandırılan bu türlü birleşiklerde niye esas anlam birleşik fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki oluşum zaman ve tarzı ile ilgili bir özellik göze çarpar.Karmaşık fiiller, ol-yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı bulundukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayrılır:

A.Öncelik Fiilleri(-mİş ol-):

“Öncelik” görevindeki birleşik fiiller, geçmiş zaman ad fiillerinin olumlu veya olumsuz biçimleri ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu gösterir.Bu türün en yaygın kullanımda olanı –mış ol- biçimi ile kurulanlarıdır.

Bu mühim havadise böylece her **duymuş olurdu**.

Söğütlü kadınlar **unutmuş olacaklar** adınızı (S.Çokum, AB,30).

Öncelik fiilleri, ol- yardımcı fiilinin yerini tutan bulun- yardımcı fiili ile de kullanılabilir. –mİş bulun- da kullanım ve işlev bakımından –mİş ol- örneğinde açıklanan özelliklere sahiptir. Yalnız, ol- yardımcı fiilinden farklı olarak daha kesin bir gerçekleşmeyi bildirir:

Kendimizi bir kere yanılgıya **karıştırmış bulunduk**.

Bu sözleşme ile size kesin olarak **bağlanmış bulunuyorum**.

B. Alışkanlık Fiileri (-Ir ol-, -mAz ol-):

Fiil kök ve gövdelerine geniş zaman sıfat-fiili ve ol- yardımcı fiilinin getirilmesiyle kurulan birleşikler, bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık halinde sürdüğünü veya süreceğini gösterirler

Son yıllarda bazı kesimler için geçim şartlarının çok ağırlaşmış olması, onlara geçmiş yılları **aratır oldu**.

Ses uzaklaştı, **işitilmez oldu** (M.Ş. Esenal, EOY, 172).

Genç kuşaklar cumhuriyetin getirdiği nimetleri günden güne daha iyi **kavrar olacaktı**.

Geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz -mAz ol- biçimi; emir, istek, şart gibi tasarlama kipleri ile çekime girdiğinde istemezlik, kötü dilek kargış ifadesi kazanırlar:

Almaz ol!

Gittin de ne oldu? Keşke **gitmez olaydın!**

Onun bu halini **görmez olsaydım!**

Birbirinizi **tanımaz olaydınız!**

Ol- yardımcı fiilinin geniş zaman 3. Şahıs olumsuz çekimi bir önceki fiilin mastar şekli ile birleştiği zaman bir oluştaki imkânsızlığı veya o işin yapılmasının doğru olmadığını gösterir:

Bu gün buradan **ayrılmak olamaz**. Bu gün buradan ayrılmak mümkün değildir; ayrılamaz",

Burada boşu boşuna **beklemek olmaz** vb.

C. Niyet Fiilleri (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I) -msAr ol-):

Ol- yardımcı fiilinin - AcAk, -IcI, -AsI, -(I) -msAr sıfat-fiilleri ile oluşturduğu birleşik fiiller, bu oluş ve kılışım teşebbüs ve niyet halinde olduğunu gösterir. Bunların en yaygın olanı -AcAk ve -IcI sıfat-fiilleri ile kurulanlarıdır. Diğerleri, edebi eserlerde seyrek rastlanan türlerdir.

Bana ve kızına, yavaştan aldığımız için söylenmedik söz bırakmadı. Mahkemeye **gidecek oldu** (M.Ş. Esenal, EOY, 178).

Eğer o elbiseyi **alacak olsaydın** fiyatta indirim yapacaklardı.

İstanbul'da **oturacak olursan** bir çok güçlüğü göze almalısı.

a. Mastar Ekleri İle:

İyi bir eğitim **görmüş olmak** insanlar için önemli bir meziyettir.

Kendisine uğramadan hareket **etmiş olmasına** bir anlam veremiyordu.

İstanbul'da **oturacak olmak** onu mutlu ediyordu.

b. Sıfat-Fiiller İle:

Bu yakınlarda **görmüş olacağınız** belgeseli sanırım siz de beğeneceksiniz.

Bu mevsimde semalarımızda **görünmez olan** kuşlar sıcak diyarlara giderler.

c. Zarf-Fiil Olarak:

Dilimizde ol- yardımcı fiili ile kurulan karmaşık fiillerin oluşturduğu zarf-fiiller de vardır. Bunlar birleştikleri yardımcı fiili zarf-fiil yapan ek veya şekillerin getirilmesi ile oluşturulur; zaman, sebep, tarz ve karşılaştırma bildiren zarflar yaparlar:

Bu işler **geçişli oldukça** müracaat az olur.

İşleri **söylemiş olduğunuz gibi** yapıp tamamladık.

3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller:

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir -A, -I veya -(y) -İp zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu halde anlam kayması yoluyla yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir.

Tasvir fiilleri çekime girerken zarf-fiil yapısındaki esas fiil sabit kalır. Çekimle ilgili ekler yardımcı fiile eklenir. Dolayısıyla yardımcı fiil çekim eklerini üstlenme görevini de yüklenmiştir.

Tasvir fiilleri, çekimli fiil olma dışında ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil yapısına girerek bir ad, sıfat ve zarf olarak da kullanılırlar.

Tasvir fiilleri kendi içinde beş alt gruba ayrılır. Bunlar:

A.Yeterlik fiilleri:

Yeterlik fiilleri bir esas fiilin -(y)-A Zarf-fiil biçimi üzerine bil- yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulur: al-abil-, oku-y-abil- gibi.

Bil- yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiilleri, basit ve birleşik kiplerin bütün çekimlerine girebilirler.

Aşağıdaki örneklerde, -Abil- tasvir fiili bir “yeterliliği” bir “gücün varlığını” gösterme görevi ile kullanılmıştır:

Sana karşı her alçalmayı **göze alabilirim**(H.R.Gülpınar,N,120).

Hiç ben seninle başa **çıkabilir miyim?**(R.M.Gültekin,MT,6).

-Abil- tasvir fiilini bir ad-fiil veya bir sıfat-fiil olarak kullanışı da çok yaygındır. Sıfat-fiil olarak bir ad önünde sıfat görevi yüklendiği gibi, iyelik ve ad çekimi ekleri ile genişletilerek yalnız başına bir ad görevi de yüklenebilir:

İnsanları seven, çok seven onlar için bir çok şey yapmak isteyen bir insan **olabilmek** ihtirası içinde doğuyor(S.F.A,SS,199).

B.Tezlik Fiilleri:

Tezlik fiilleri, -(y)-I, -(y)-U zarf-fiil eki almış bir esas fiilin ver-yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşur: alıver-(al-ıver-), başlayıver- (başla-y-ı ver, gizleyiver-(gizle-y-i ver-) tutuver- (tut-u ver-), çöküver (çök-ü ver-) gibi.

Bende bu genç kızı gönderiveririm(H.R.Gülpınar,N,49).

Güllü’lerin bahçesini köşeleyen daracık yoldan burun buruna gelivermişlerdi(T. Buğra, KA,139).

1.Ad, Sıfat

ve Zarf Olarak:

Ali **kaçıverdikçe** çevredeki meraklı gözler üzerinden hiç eksilmiyordu.

Onun gibi dünyayı ve tarihi karşıma ilk **çıkıverdiği** yerde tasvire başlarım.

Tezlik fiillerinin olumsuz, genellikle ver- yardımcı fiili üzerine -mA olumsuzluk ekinin getirilmesiyle oluşturulur: Atlayıverme-, biniverme-, inanıverme- gibi:

Sende bu işten pay **almayıver**, olmaz mı?

Mademki isteksizsin, Pazar günü yanlarına **uğramayıver**irsin.

C. Süreklilik Fiilleri:

Bu gruba giren tasvir fiilleri esas fiilin -(y)-A, -(y)-I veya -(y)-İp zarf-fiil biçimleri üzerine dur-, gel-, kal-, gör-, koy-, yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur. Yardımcı fiilin esas fiile kattığı anlam inceliği ve iki ayrı fiil şeklinin birleşme biçimine göre bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapılandırma, bir zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma gibi birtakım işlev ayrılıkları söz konusudur.

Dur- Yardımcı Fiili İle:

Dur- yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiillerinde, dur- yardımcı fiili esas fiilin -A veya -(y)-İp zarf-fiil şekilleri üzerine getirilir. Genellikle hareket ve durum gösteren fiillere gelir: anlatadur-, başlayadur-, bekleyedur-, gidedur-, gözetleyedur- gibi:

Sen burada **bekleyedur**, ben karşıdan bir gazete alayım.

O bildiklerini **anlatadursun**, sen de onun anlattıklarını not etmeye çalış!

Gel- Yardımcı Fiili İle:

Gel- yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri esas fiildeki oluş ve kılışın alışkanlık halinde sürmekte bulunduğunu gösterir. Esas fiil -(y)A zarf-fiil yapısındadır. Ancak yardımcı fiilin -(y)İp zarf-fiilinden sonra geldiği de olur.: alagel-, arayagel-, çekegel-, okunagel-, okunup gel-, olagel-, süregel-, sürüp gel-, yazılagel-, yapagel-, yürütegel- gibi.

Şimdiye kadar kazançlı kazançsız birtakım işler yaparak bugünlere **uzanageldik**. Bundan sonra ne olur, bilemeyiz.

Kal- Yardımcı Fiili İle:

Kal- yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri genellikle durum bildiren esas fiillerdeki oluşun hareketsiz olarak sürmekte olduğunu gösterir: bakakal-, çakılakal-, durakal-, donakal-, kalakal-, oturakal-, şaşakal-, uyuyakal-, yığılakal- gibi.

Çok bol kullanılan bu süreklilik fiilleri bütün zamanlarda çekime girebilirler. Olumsuz biçimlerinde -mA- olumsuzluk eki yardımcı fiilden sonra gelir:

Kalabalık arasında **sıkışakalmak** istemiyorsan, bu gün sokağa çıkma.

O sırada nöbette bulunan Emsal ile Hayriye birer yana kıvrılarak uyuyakalmışlardı(H.R.Gürpınar,N,117).

Gör- Yardımcı Fiili İle:

Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu esas fiile “sürekli bir çaba gösterme” işlevi katan bu tasvir fiili yazı dilimizde olumlu biçimi ile çok seyrekleşmiş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Ancak, belirli bazı fiillerle kullanılır. Yine “sürekli bir çaba, istek ve rica” bildirir:atlayagör-, ağlayagör-, isteyegör-, yalvaragör- gibi:

Sen şimdi sabah keyfini **süregör**, öbür işi daha sonra konuşuruz.

Bir kez ipin ucu nu **kaçırmayagör**; sonra her şey çığırından çıkar.

Verilen işleri bir **yapmayagör** de başına neler gelir anlarsın!

Koy-(ko-y-<ko-d-) Yardımcı Fiili İle:

Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde canlı bir kullanışa sahip olan koy- tasvir fiili, yazı dilimizde kaybolmuş gibidir. Varlığını ancak alakoy- gibi süreklilik işlevi körelmiş ya da başka bir gruba sokulabilecek bir birleşik fiil içinde sürdürögelmiştir. Yalnız, dur-, tasvir fiiline koşut bir süreklilik işlevi yüklenmiş olan koy- tasvir fiili, Anadolu ağızlarından aktarılmış bir tür olarak bugün bekleyekoy-, çalkalayakoy-, gidekoy-, yapakoy-, okuyakoy- şekillerde ve süreklilik işlevi ile daha çok konuşma dilinde yer almıştır:

Sen şurada azıcık **bekleyekoy**, ben şimdi gelirim.

Ev sahibi sandalyede **oturakoyan** kadını birden tanıyamadı.

Ben şu çamaşırı **çalkalayakoyarken** sen de şu gazeteyi **okuyakoy**.

Ç.Yaklaşma Fiilleri:

Esas fiilin –A zarf-fiil biçimi üzerine yaz- tasvir fiilinin getirilmesi ile kurulan yaklaşma fiilleri, Eski Türkçenin “yanılmak, hata etmek, günah işlemek” anlamlarındaki esas fiilin zamanla sözlük anlamından kayarak bir tasvir fiiline dönüşmesi ile oluşur.

Sıcaktan ve susuzluktan **bayılayazdı**.

Kızcağız üzüntüsünden **ağlayayazdı**.

Acele etmesinden dolayı masadan **düşeyazdı**.

D.Uzaklaşma Fiilleri:

Git- yardımcı fiili ile kurulan uzaklaşma fiilleri, esas fiildeki bir oluş ve kılışın “uzaklaştığını” gösteren tasvir fiilleridir.

Bugün Türkiye Türkçesinde -(y)-A git- tasvir fiili kullanılışından düşmüş ve yerini daha yeni bir şekil olan -İp git- tasvir fiiline bırakmıştır.

Ben böyle düşünürken **dalıp gitmişim**(Y.K.Karaosmanoğlu,Y,132).

Sönüp gitmiş ocaklar yükselir güya gubarından(M.A.Ersoy,S,381).

Belirleyici Birleşik Fiiller:

A.vonGabain’in Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi için Modal yardımcı fiiller başlığı altında incelediği birleşik fiiller de ET. sol-u sakın- “olmayı düşünmek”, tıd-a katılğan- “engellemeye çalışmak”, ıd-u yara- “göndermeye yaramak”, EAT. yuyun-u başla- “yılanmaya başlamak”, ise-y-ü git- “ rica için gitmek”, otar-ı git “otlatmaya gitmek” örneklerinde de görüldüğü üzere asıl anlam yukarıdaki paragraflarda ele alınan tasvir fiillerinde olduğu gibi birinci fiilde değil, ikinci fiildedir. Birinci fiil ikinci fiildeki anlamı belirten bir zarf görevindedir.

Bahçedeki kavakların arkası **ağarmaya başladı**(Ç.Altan,BYİ,112).

Bu çocuğu burada bir akşam daha kim **alı koyarsa**asarım anladın mı?(H.E.Adivar,AG,95).

İkili Birleşik Fiiller:

İkili birleşik fiiller, iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşmuştur. Alıp ver-, atıp tut-, dolup taş-, döküp saç-, düşüp kalk-, gidip gel-, bilip bilme-, kasıp kavur-, sayıp dök-, silip süpür-, yatıp uyu-, gibi anlamca birbirine yakın veya zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde birinci fiil genellikle -İp zarf-fiili yapısındadır.

Türk Konsoloslughuna da **gidip gelmeleri** olmuş(E.Işınsu,ÇB,105).

Yerlerinde **durup oturmadılar**.

Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller:

Dilimizde anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiiller açısından çok zengindir. Dildeki sayıları altı binin üstündedir. Taşındıkları özel anlamlar ile söz varlığımıza büyük bir zenginlik katmışlardır.

Anlam kaymasına uğramış birleşik fiiller, gramer yapıları bakımından öteki birleşik fiillerden ayrılan bazı özellikler taşır. Bunların belirli şekil kalıpları vardır. Yüzyıllar boyunca şekilden anlama uzanan özel nitelikte birer değişme sürecinden geçmişlerdir.

Anlam kayması yoluyla oluşmuş bulunan birleşik fiiller, fiilden önce gelen ad öğelerinin sayısına göre:

I.Tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller,

II.İki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller,

III.Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller

olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Bunlardan her birinin alt grupları da birleşimin ad ögesi ile fiil ögesi arasındaki birleşme özelliklerine bakılarak şöyle bir sınıflandırmadan geçirebiliriz:

1.Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller:

I.Özne-fiil bağlantısı ile birleşenler: Bu alt gruptaki birleşiklerde fiilden önce gelen ad veya ad grubu fiile ya yalın halde ya da iyelik eki alarak bağlanmıştır. Bu durumda birleşik fiil içindeki ad veya ada grubu fiilin öznesi gibidir: Karın acık-(karnı acık-), ders al- “ibret almak”, ilham al-“bir şeyden esinlenmek”, göz at- “şöyle bir bakmak”, yüreği hopla- “çok korkmak, heyecanlanmak”, canı yan- “acı duymak, acı çekmek”, beti benzi at- “korku veya heyecandan benzi sararmak, çok korkmak” ve benzeri örnekleri çoğaltabiliriz.

Ne imiş **karınları acıkmış** (E.İşinsu,KDA,138).

Ortasında kocaman bir ateş yanan düzlüğe çıkınca **beti benzi** atmış, boğazı kurumuştur (K.Tahir,DA,298).

Anadolu geçirdiği tecrübelerle yıkılmamış, sadece **ders almıştı** (A.H.Tanpınar,BŞ,80 ÖTS,1\631),

II.Nesne-fiil bağlantısı ile birleşenler: Fiilden önceki ad veya ad grubu, fiile bir nesne bağlantısı ile bağlanmış: can at- “çok istemek, hemen gerçekleşmesini istemek”,

bayrak aç- “bir ölköye gönöl vererek çalışmak”, gönöl al- “sevindirmek, bir kusuru düzeltmek için nazik davranmak, tatlı söz söylemek” vb. Bunlar yanında aç ağzını yum gözünü örneğinde göröldüğü gibi fiilin nesneden önce geldiğı yerlerde vardır:

Ali Kemal’e de bermutat **diş biliyordu**, sövüyordu (Y.K.Beyatlı,TS 1384).

Kalemiyle yaşamak istemiş, matbuattan **yüz bulamamış** (C.Meriç,BÜ,318).

Bir de biz **boyumuzun ölçüsünü alalım** (Y.Kemal,ÇE,208).

Fakirlikti **boyunlarını büken** çünkü mütakere yıllarıydı (T.Buğra,KA,26). vb.

III.Yer tamamlayıcısı-fiil bağlantısı ile birleşenler: Bu alt grupta fiile bağlanan ad yönelme, bulunma ve çıkma durumu ekleri alabildiğı için bir yer tamlayıcısı niteliğindedir: denize açıl-, avuç içine al- “birisini istediğini yapacak şekilde etkilemek”, kaleme al-, dilinden anla- “söz konusu olan şeyi bilmek, iyi tanımak”, yerin dibine batır- “utandırmak, iyiden iyiye mahcup etmek”, canından bı- “ölümü isteyecek kadar bıkmak, bunalmak”, elden bırak- “temkinli olmamak”, kapana tutul- “tuzağa düşmek” vb.

Zehra kendi kafasıyla değil, hep annesinin **ağına bakarak** görüşüyordu.

Yine de her şeyi tertemiz yapalım. Beğenmezse bir **kolayına bakarız** (Ö.Yağcı,T,101).

Zavallı Süheyla şimdiye kadar çektiklerini kimselere açılmadan hep **içine akıtmış**.

Coşkunluğu öyleydi ki ihtiyatı **elden bırakırsa...** (Y.Kemal,ÇE,71-72).

Oğlunun gittikçe dikleşen tavırları babasını da **çileden çıkarıyordu**.

IV.Zarf-fiil bağlantısı ile birleşenler:Bu alt gruptaki kalıplaşmalarda, fiilden önceki ad fiilin zarfı görevindedir: kabak çiçeğı gibi açıl- “utangaçlıktan uzaklaşarak serbest davranmak”, kan ağla- “çok üzüntü çekmek“, ağır bas- “üstün gelmek, daha nüfuzlu olmak, daha etkili olmak”, özenip bezen- “bir iş üzerinde özenerek durmak”, yürekten inan- “samimi olmak, içten gelerek inanmak”, sarpa sar- “önemli bir engelle karşılaşmak”, alıp yürü- gelişmek, çoğalmak, itibarı, değeri artmak, işi iyi gitmek”, güneş vur- “fazla güneş altında kalarak hastalanmak” vb.

İşe başlayan genç kız başlangıçta pek mahcup görünüyordu. Ama kısa bir süre sonra **kabak çiçeğı gibi açıldı**.

Kocaları tarafından **el üstünde tutulan** kadınlarher halde çok şanslıdırlar.

Bir teklifin ne olduğunu araştırmadan **körü körüne bağlanmak** akıl alır şey değildir.

Avrupa Birliğinin bize karşı takındığı bu olumsuz tutum karşısında her halde **apışıp kalacak** değiliz.

V.Fiil-özne-fiil bağlantısı ile birleşenler: Bu türlü kalıplaşmış birleşiklerde, emir kipi biçimindeki fiilin önde ve sonda tekrarlı olarak kullanılması ile anlam kayması daha da güçlendirilmiştir: Uç baba torik uç, gel keyfim gel, ye kürküm ye gibi. Yorgan gitmek kavga bitmek deyimi de buna yakın bir şekildedir.

2.İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

Bu gruba giren birleşiklerde, fiilden önceki ad ögeleri birden fazla olabilir. Buna göre bu gruptaki alt gruplar şöyle gösterilebilir:

I.Özne – nesne – fiil bağlantısı ile birleşenler:

İçi kan ağla- “belli edilmeyen derin bir üzüntü içinde olmak”, eteği zil çal- “pek sevinçli olmak, çok sevinmek”, kan gövdeyi götür- “çok kan dökmek, çok insan öldürmek”, kendi kendini kemir- “bir şey dolayısıyla kendi tüketmek”, ağzı laf yap- “beceri ile konuşmak, kurnazca konuşmak”, eli silah tut- “silah kullanmayı bilmek” vb.

Memed’iniçi **kan ağlıyordu** (Y.K,ÇE,20).

Muhtarın **etekleri zil çalıyordu** (Y.K,ÇE,51).

Savaş yıllarında **eli silah tutan** erkekler askere alınıyordu. Vb.

II.Özne-yer tamlayıcısı-fiil bağlantısı ile birleşenler:

İş (işi) baştan aş- “çok işi olmak”, el (eli) kana bulaş- “birini öldürmek”, kanı tepeye çık- “fazlası ile kızmak”, yumurta kapıya dayan- “pek sıkışık duruma düşmek”, eli ayağa dolaş- “telaşlanmak, telaştan şaşkına dönmek”, atı alan Üsküdar’ı geç- “fırsatı kaçırmak,iş işten geçmek”, söz ayağa düş- “söz diğerini kaybetmek, olur olmaz kimseler işe karışmak”, iş dayıya düş- “gayret başkasına kalmak”vb.

Ali Bey, **yumurta kapıya dayanmadan** işin ciddiyetini kavrayamadı.

Misafirler birden bastırınca ev sahibini **ele ayağına dolaşmaya** başladı.

Ne yapsın adamcağız, evlatları uzaklara gidince **iş dayıya düştü**; her işe kendisi koşuyor.

Çocuklar görmezliğe gelmek için tenbihli: Elbet bir gün onun da **başı dara gelir** (A.Ağaoğlu,FİG,45).

III.Özne-zarf-fiil kuruluşunda olanlar:

Gözü fal taşı gibi açıl- “hayret etmek, hayretten donakalmak”, gerisi vız gel- “birinin veya bir şeyi dışındakilere önem vermemek”, benzi uçup git- “benzi solmak, korku veya heyecandan benzi sararmak”, işi yolunda git- “ işi iyi olmak, başarılı olmak”, gözü dışarı kay- “evine bağlı olmamak, dışarıdaki erkek veya kadınla ilişki kurmak”, ele ayağı buz kes- “çok üşümek, donmak”, sözü kısa kes- “kısa anlatmak, kısaca sonuca varmak” vb.

Babasından gelen mektubu okurken, olup bitenler karşısında **gözleri fal taşı gibi açıldı.**

Alnıma leke sürülmesin **gerisi vız gelir** bana (T.Buğra,KA,439).

Mümtaz onun karşısında **sözü kısa kesmek** için tek tedbiri alıyor.

Bu sıralar Çakırcalı aşık. **Dumanı başından tütüyor** (Y.Kemal,ÇE,90).vb.

IV.Nesne-özne-fiil kuruluşunda olanlar:

Ağzını bıçak açma- “üzüntüden konuşamaz duruma gelmek”, ağzından çıkanı kulak işitme- “çok öfkelenmek”, yüreğini dehşet kapla- “içini korku bürümek, büyük endişeye kapılmak”, yüreğini korku sar- “büyük bir korkuya düşmek, çok korkmak” :

Bir zaman at üstünde **ağzılarını bıçak açmadı** (Y. Kemal, ÇE, 93).

Aklı karışmış körpe **yüreğini dehşet kaplamıştı** (K. Tahir, DA, 104).

Babasını olmaz demiş gibi **yüreğini korku sardı** (K. Tahir, DA, 497).

Arif Efendi öfkelendiği zaman kendini kaybediyor, **ağzından çıkanı kulağıduymuyordu.**

V.Nesne-yer tamlayıcısı-fiil kuruluşunda olanlar:

Aklını başından al- “şaşkınlığa düşürmek, korkutmak, deli divane etmek”, gemi azıya al- “söz dinlemez olmak, zapt edilmez duruma gelmek”, dizginini elinde tut- “işini kendisi yürütmek”, kelleyi koltuğa al- “ölümü göze almak”, işi inada bindir- “inatlaşmak”vb.

Hem okumuş hem zengin hem de güzel bir kızla evlenen delikanlı *turnayı gözünden vurmıştu.*

Bir millet mezarının kıyısında boğuşuyor. Yeniden hayata katılmak için **dişini turnağına katıyordu** (T.Buğra,KA,410).

Geçtiği yerlerin **altını üstüne getirerek** hızla yaklaşıyormuş Edirne’ye

(T.Oflazoğlu,BDF,82).

VI.Nesne-zarf-fiil kuruluşunda olanlar:

İşi kestirip at- “bir şeyi uzatmadan bitirmek”, kendini ateşe at- “bile bile tehlikeli bir işe getirmek”, kılı kırk yar- “çok titiz davranmak, çok dikkatli incelemek”, kaleyi içten fethet- “bir şeyi usulünce, hünerli bir şekilde ele geçirmek”, işi tadında bırak- “ölçüyü kaçırmamak”, kendini ateşe at- “bile bile tehlikeli bir işe girmek”, ana avrat düz git- “küfretmek” vb.

Gördüğün korkulu rüyalara göre yorum yapma. Lütfen **ağzını hayıra aç**.

Bu iş sandığın kadar kolay değil. **Gözünü dört açarsan** başarısın.

Sakın ola da seni bize salık verenlerin **yüzünü kara çıkartmayasın**. Haydi göreyim seni!

Başkasının gönlü olacak diye neden **kendini ateşe atıyorsun** ki?

VII.Yertamlayıcısı-özne-fiil kuruluşunda olanlar:

Başa (başına) iş açıl- “çözülmesi güç bir durumla karşılaşmak”, gözünden uyku ak- “çok uykusu gelmek”, ağzından yel al- “kötü bir ihtimale karşı “Allah korusun” anlamındadır”, her kafadan bir ses çık- “bir konuda hep bir ağızdan konuşmak”, canına ot tıka- “öldürmek, ortadan kaldırmak”, tepesine gök yıkıl- “büyük bir felaketle umutları yıkılmak” vb.

Kanunsuz iş yapmaktan korkmayanlar sonunda **başlarına iş açarlar**.

Nerdense sihirbaz **korkusu düşmüş** bunların yüreğine (K. Tahir, DA,229).

Kolaylıkla kestirilebileceği gibi **her kafadan bir ses çıktı**.

Bence bu işin içinde **bir bit yeniği bulunsa** gerek.

VIII.Yertamlayıcısı- nesne-fiil kuruluşunda olanlar:

Başına dert aç- “sıkıntılı işlere girişmek, sıkıntıya girmek”, kulağına kar suyu kaç- “herhangi bir şeyden rahatsız olmak, sıkışık duruma düşmek”, cana can kat- “sevindirmek, neşelendirmek”, ağzına kilit vur- “hiç konuşmamak, susmak, söylemek istememek”, elinden ekmek ye- “birinden geçimini sağlamak”, aklına turp sık- “yanlış düşünmek” vb.

Zavallı Mümtaz budalas da durup dururken **başına dert açıyor**...(A. H. Tanpınar, H, 87).

Sohbet arasında **ağzından** bir “evet” **lafı almaya** çalıştılar ama, kaymakam çok temkinli konuşuyordu.

Ana ilkeler belirlenmeden işe girilirse sonuç alınmaz. **Havanda su dövülmüş** olur. Söylediklerinde hiçbir gerçek payı yok. Anlaşılan sen **öküz altında buzağı arıyorsun**.

IX.Yertamlayıcısı-yer tamlayıcısı-fiil kuruluşunda olanlar:

Örnekleri çok sınırlıdır: Zihinden bir yana git-, kuvveden fiile çıkar- (geçir-) “gerçekleştirmek”, renkten renge gir- “korku veya utançtan kızarıp bozarmak”, kalıptan kalıba dön- “sürekli fikir ve davranış değiştirmek” vb.

Tasarladıkları planı **kuvveden fiile geçirmenin** (gerçekleştirmenin) yollarını aradılar. Adam sözünün eri değil ki! **Kalıptan kalıba dönüp** duruyor.

X.Yertamlayıcısı-zarf-fiil kuruluşunda olanlar:

Akıldan silip at- “unutmak, düşünmemek”, komşunun malına yan gözle bakma- “kimseye en küçük bir zarar vermemek, kötü niyetli olmamak”, yere sağlam bas- “gerçeğe dayanmak, sağlam iş yapmak”, ecelin koynundan sıyrılıp çık- “ölümünden kurtulmak”, etrafta dört dön- “istenileni elde etmek için gönlünü etmeye çalışmak, birine fazla değer vermek” vb.

Reis Bey, ötekiler gibi onu da bir gönül sıkıntısından, **havada sallamp kalmaktan** kurtarmıştı (T.Buğra, KA, 230).

Kezban düşüncesini **sil at aklından** (A.Ağaoğlu, FİG, 178).

Havayı bozmak bilakis. **Göze daha hoş görünürsünüz** (A. Ağaoğlu, FİG, 147).

Neydi ya o yollar? **Ecelin koynundan sıyrılıp çıktık** canım (A. Ağaoğlu, FİG, 231).

XI. Zarf-nesne-fiil yapısında olanlar:

Beş kuruşun için kırk takla at-, çul üstünde kir görünce baygınlık geçir- “en küçük olumsuzluk karşısında bile fenalaşmak”, boş yere emek harca- “boşuna emek vermek”, yüz bulup astar iste- “cür’etkarlık ederek verilenlerden çoğunu istemek, şımarmak”, ağzı ile kuş tut- “en imkansız olanı başarsa da makbule geçmemek”, nabza göre şerbet ver- “hoşa gidecek, gurur okşayacak biçimde davranmak” vb.

Nabza göre şerbet vermeyi bilmek gerekir (A. Turan Alkan, ÜNS, 73).

Meşhur bir sözdür. İstanbul’un lafı Üsküdar’da olur. **Suyu görmeden paçayı sıvamak** doğru değildir.

XII. Zarf-yer tamlayıcısı-fiil kuruluşunda olanlar:

Altından girip üstünden çık- “bir serveti düşüncesizce har vurup harman savurarak tüketmek”, hink deyip burnundan düş- “her durumuyla ana babaya veya birine benzemek”, yer yarılıp içine gir- “çok utanmak, pek mahcup olmak; bir türlü bulunamamak”, nalıncı keseri gibi kendini yont- “kendi çıkarını düşünmek” vb.

Yer yarılıp da içine girse Çakırcalı (Y.Kemal,ÇE, 173).

Bazı insanlar önlerine bir fırsat çıkınca, **nalıncı keseri gibi** hep **kendilerine yontarlar**.

Öpüp başına koyacak, şadımanlık edeceğin yerde, sen kaçarsın (Y. Kemal, ÇE, 101).

XIII. Zarf-zarf-fiil kuruluşunda olanlar:

Doluya koyup alma- boşa koyup dolma- “bir türlü işi dengine getirememek, bir çıkış yolu bulamamak”, bir elle verip bir elle geri al- “hiçbir yarar sağlamamak”, ince eleyip sık doku- “çok dikkatli ve titiz davranmak, müşkülpesent olmak” vb.

ÖSYM sınavlarında cevaplar **ince elenip sık dokunuyor**.

Mesleğim sayesinde **kendi başıma ayakta durabiliyorum**.

Tüccar tarımcılara **bir elle verdiği** onlardan **bir elle geri alıyor**.

XIV. Fiil-nesne-fiil kuruluşunda olanlar:

Bu gruptakiler sayıca pek sınırlıdır: Al takke ve külah “birbirinden pek hoşlanmak; ortalığı karman çorman etmek”, al abdestini ver pabucumu “ilişkiyi kesmek”:

Odaya girince ne göreyim: İki kardeş birbiriyle **al takke ver külah** ortalığı birbirine katmışlar.

3.Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

Bu gruba girenler; yukarıda gösterdiğimiz fiilden önce gelen ve onun anlamını etkileyen özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi ad öğelerinden üçünün yan yana gelmesi ile oluşan birleşiklerdir: Anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gel-, elini sıcak sudan soğuk suya sokma-, saça sakala ak düş-, şeytana pabucunu ters giydir- vb.

Kalıplaşma yolu ile oluşan birleşik fiillerin tek ögeli olanları 5700 civarında iki ögeli olanları da 517 civarındadır. Üç ögeli olanların sayısı bunlara oranla hayli azdır.

Kalıplaşmış Birleşik Fiillerin Anlam Yapıları

Anlam kayması yoluyla kalıplaşan birleşik fiillerin gramer yapılarını açıklamaya çalıştık şimdi biraz da bu birleşiklerdeki anlam kaymasının nasıl gerçekleştiğini belirtelim:

Türkçe şekil bilgisinde ve eklerin kullanılışında, yeni görev dallanmalarına elverişli bir yapı özelliği taşıdığı gibi, anlam bilgisi açısından da yeni gelişmelere imkan veren bir esnekliğe sahiptir.

Kalıplaşmış birleşik fiillerde, bazen birleşimin ad ögesi bir dereceye kadar kendi anlamını korumuş, fiil ögesi anlam kaymasına uğramıştır: Kavga çıkar- “kavga etmek”, dile düş- “biri hakkında dedikodu yapılmak, kötü şeyler söylemek”, pusuya düşür- “birine pusu kurarak saldırmak, kötülük etmek” gibi.

Dilimizin fiil dışındaki öteki deyimlerin olduğu gibi kalıplaşmış birleşik fiillerde de gerçekleşmiş sosyal olaylardan, bir hikayeden veya eski geleneklerden kaynaklanan kalıplaşmalarda vardır: arabayı yak- “birine vurulmak, aşık olmak”, pabucu dama atıl- “değeri düşmek, itibarı kalmamak” gibi.

ÇEKİMSİZ FİLLER

Çekimsiz fiiller fiil kök ve gövdelerden belirli eklerle türetilen; ancak şahıs ekleri alarak çekime girmedik için, yargı bildirmeyen dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiillerdir. Çekimsiz fiil diye adlandırılmaları da bu nedenledir.

Çekimsiz fiillerde fiil kök ve gövdelerine getirilen -mAk, -mA, -Iş /-Uş; -An, -AcAk, mIş/-mUş; -(y)-Ip /-(y)-Up, -ArAk gibi ekler, fiilin esas anlamını değiştiren yeni bir kavram oluşturmazlar. Fiildeki temel anlam sabit kalır. Bu bakımdan, fiil kök ve gövdelerinde anlam değişikliği yaparak ad, sıfat ve zarf türeten öteki eklerden ayrılırlar.

Çekimsiz fiiller, kendi içlerinde de: I. Ad – fiil, II. Sıfat – fiil, III. Zarf – fiil olmak üzere üçe ayrılır.

I.AD-FİLLER

Ad-fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Daha açık bir anlatımla, bunlar, fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Fiilleri, ad-fiil ekleri getirerek adlandırırız. Türkçede –mAk, -mA ve Iş/-Uş ekleri ile kurulan üç ad-fiil vardır:

1. -mAk'lı Ad-Fiil

ara-mak, bil-mek, düşün-mek, çek-mek, et-mek örneklerinde görüldüğü gibi -mAk ad-fiilin asıl görevi fiilleri adlandırmaktır. -mAk'lı ad-fiilleri belirtecek olan -ma'lı ad-fiillerden ayıran en önemli özellik, bunların ad olarak da fiildeki hareketi devam ettirmeleridir. Hareket adı olarak -ma- olumsuzluk eki de alabilirler. Yalın durumdaki -mAk'lı ad-fiil, kendinden önce gelen ad niteliğindeki kelimelerle birleşerek bir birleşik ad-fiil oluşturabilir: akıl almak, ders vermek, doğru söylemek gibi. Kendinden önce gelen ve kendi anlamını tamamlayan özne, nesne, zarf veya yer tamlayıcısı durumundaki bu kelimelerle birleşerek ad-fiil grubu ad oluşturabilir. Grubun yüklem görevindeki -mAk'lı ad-fiil sonda yer alır.

Çocuk yetiştirmek kolay bir iş değildir. Suda, rüzgarda, kuşta senin sedanı duyup Seni beyaz çiçekli dallar içinde **sanmak** (F.N. Çamlıbel, HDL. Karahan, TSD, 17). İyi **yazabilmek**, iyi **konusabilmek** yalnız yetenek işi değildir. Aynı zamanda bir irade işidir.

1.1.

Yalın veya grup halindeki -mAk'lı ad-fiil temel cümlede genellikle özne görevi yüklenmiştir:

Bu

kadar rezil ve sefil olduktan sonra **yaşamak** mümkün müydü? (Ö. Seyfettin, BL, 124).

Yaşamak güzel, çok güzel şeydi (A. H. Tanpınar, H, 177).

2.Yalın durumdaki -mAk'lı ad-fiili aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi cümlede bir yüklem görevi de yapabilmektedir:

Ahdi **nakzetmek**, yalan sözden **tehaşı etmemek**;

Kuvvetin **meddah olmak**, aczi hiç **söyletmemek**; (M. A. Ersoy, S, 278).

3. Yalın durumdaki -mAk'lı ad-fiil, oturmak iste- örneğinde görüldüğü gibi istisnai bir şekil olarak, iste- fiilinden önce bir yardımcı fiil gibi kullanılarak onunla bir birleşik fiil oluşturmakta ve cümledeki görevini bu birleşik fiilin girdiği gramer kalıplarına bağlı biçimde yürütmektedir. Bu kullanım birçok eserde görülen bir yaygınlıktadır:

Bu akşam yine konuşmak için onu تنها bir yere **çekmek istedim** (Ö. Seyfettin, B,15).

Elindeki yaprağı iğneye geçirip de **kalkmak isterken**, aceleden iğne parmağına battı (N. Cumalı, YK, 81).

4. Yalın durumdaki -mAk'lı hareket adı, başka adlarla birleşerek belirten görevinde belirtisiz ad tamlamaları oluşturabilir. Bu türlü tamlamalar, cümle içinde özne, nesne, zarf vb.

görevlerle yalın adların yüklendikleri bütün görevleri yaparlar:

Yaşamak zevkli nedir bilmez ölümden korkan (Y. K. Beyatlı, KGK.).

Senin dışında **düşünmemek hastalığına** müptelayım (A. H. Tanpınar, H, 163).

5. -mAk'lı ad-fiilin bulunma, yönelme ve çıkma durumu ekleriyle genişletilmesi yaygındır. -tA bulunma durumu eki alan -mAk'lı ad-fiil; yalın olarak, tamlama veya grup halinde, fiilin hareket bildiren tamlayıcısı durumundadır:

Biz ilerledikçe ayın ışığı **kısılmakta** devam ediyor, nihayet tepeye geldiğimiz zaman sönmek üzere bulunuyordu (H. E. Adıvar, AG, 83)

6. -mAktA'lı ad-fiili ol- yardımcı fiilinin olan olduğu gibi zaman bağlı sıfat-fiil şekilleriyle birleşerek zamana bağlı bir oluş ve kılışa dönüşür. Bu kullanışı ile cümle içinde sıfat veya nesne görevindedir:

Kırbacını havada beyaz beygirin üstünde, sonra arkasına dönüp kendisine **bakmaktaolan** kadına doğru şaklattı (S. F. Abasıyanık, LA, 48).

7. Bir ek fiil veya bildirme eki ile genişletilen yalın veya birleşik -mAktA adı, Iyor/-Uyor şimdiki zaman kipinin yerini tutar ve sürmekte olan bir eylemi veya eylemdeki oluş, kılışın sürekliliğini gösterir.

Geçidin derininden **geçmekteyiz** yedi yıldır (K. Tahir, DA, 188).

Çünkü o gavur parasına benzeyen taş olduğu yerde, olduğu gibi **durmaktadır** (T. Buğra, KA, 134).

Hafız usul usul yanına **yaklaşmaktaydı** (S. Çokum, AB, 34).

8. -mAktA hareket adı, bildirme eki veya ek-fiil almadan da şimdiki zaman kipinin yerini tutabilir:

Biliyorum, kanım hep **akmakta...** Varlığım bu kanda boğulacak (E. Işınsu, KDA, 299).

Ve takatsizim ve sıkıntı ateşten bir pres olmuş, yüreğimi **ezmekte...**(E. Işınsu, KDA, 293).

9. Yönelme durumu eki ile genişletilmiş olan -mAk'lı hareket adı, yüklemi "bir şey için, maksadıyla bir hedefe yönelme" anlamıyla tamamlayan bir dolaylı tümleş oluşturur:

Ben babamı kandırdığım gibi sen de anneni bu **evlenmeğe** güzellikle razı etmelisin (H.R. Gürpınar, EH,31).

Biz bu kadarla **doymağa** ve **koşmağa**alışmıktık (F. R. Atay, Z, 21).

10. Yönelme durumu eki almış -mAk'lı hareket adı, başla-fiili ile bir birleşik fiil oluşturur. Bu birleşikteki -mAk'lı ad, fiilin anlamını yönelme hareketi ile tamamlayan bir tümleş durumundadır; kullanışı da yaygındır:

Ayakları tekrar **zonklamaya başladı** (Ö. Seyfettin, BL,22).

Koç da arkasından **gelmeğe başladı** (Ö. Seyfettin, BL, 60)

11. +Dan çıkma durumu eki almış olan – mAk’lı ad-fiil, bağlı bulunduğu yüklem anlamını çıkma hareketi ile tamamlayan bir tümleşik durumundadır. Bazen de “...-dan dolayı” anlamında bir tümleşik görevindedir:

Çalışmaktan küt küt olmuş parmaklarıyla sigara sarıyor (T. Apaydın, AD, 129).

Kardeşlerine hep kol kanat olur, onları düşüp **kalkmaktan** korurdu (T. Apaydın, AD,99).

Sonra yavaş yavaş onlarda **uğraşmaktan vazgeçtiler** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 136).

12.i- ek-fiilinin şart kipi olan i-se(<-se) ile birleşen –mAktAn’lı ad-fiil, iki hareket arasındaki karşılaşmaya dayanan bir tercih anlatımında ve zarf-fiil görevindedir:

Büsbütün boşta **kalmaktansa** iyi kötü bir işte çalışmayı isterim

Böyle yarım yamalak **okumaktansa** hiç okumsan daha iyi edersin.

Kadına inanmaktansa onu aldatmayı daha tatlı bulurdum (Y. K. Karaosmanoğlu, Y,40)

13. –mAk’lı hareket adları yalın veya bazı çekim ekleri alarak, görevleri bakımından ad çekimi eklerini yerini tutan gibi, için, ile, başka, üzere, üzere, amacıyla, hususunda vb. edatlarla da birleşip yine, çeşitli anlam ilişkileri ile bir edat grubu oluşturur. Bu edat grubu adlar önünde sıfat, yüklem önünde zarf görevi yapar:

13.1. Gibi edatı ile birleşen –mAk’lı hareket adı yükleme benzetme örnek gösterme ilişkisi ile bağlanır:

Bahçe sulamak, çiçek toplamak, yemek yapmak gibi işler insana zevk verir.

Bu delikanlının gönlünde üniversiteye **gitmek gibi** bir heves yok, ticarete atılmak istiyormuş.

Şiir **yazmak gibi** roman yazmak da bir yeteneğe bağlıdır.

13.2. için edatı ile birleşen –mAk’lı hareket adı, yükleme “maksat, gaye, hedef bildirme” işlevi ile bağlanır.

Onu **eğlendirmek**, sıkıntısını **dağıtmak**, **neşelendirmekiçin** elinden geleni yapmıyor muydu (O. Kemal, DE,7).

Renksizliğini **örtmek için** fazlaca boyanmıştı (N. Cumalı, YK, 64).

Kamil Bey palavraya **düşmemek için** uygun kelime arıyordu (K. Tahir, EŞİ,12).

13.3. Başka edatı, -mAk’lı hareket adını, yükleme “başkalık, -den başka olma” ilişkisi ile bağlar:

Sen sürekli olarak **sızlanmaktan başka** bir şey bilmez misin?

Süleyman o günden beri, geceleri yonganın altına büzülüp zarizariağlamaktan başka bir şey yapmıyormuş (Y.K Karaosmanoğlu, Y, 51). 13.4.

İle edatını alan -mAk'lı hareket adı, yükleme, "...suretiyle" anlamı ve vasıta ilişkisi ile bağlanır.

Aklıma geldikçe **ürpermekle** titremek arası bir durum geçiriyordum (T. Apaydın, AD,15).

13.5. Dolayı edatını alan -mAk'lı hareket adı yükleme "-Dan dolayı, -dığı için" anlamı ve sebep ilişkisi ile bağlanır:

Saatlerce ayak üzeri **çalışmaktan dolayı** bacakları gerilmişti.

Verimli çalışmaktan dolayı amirlerince beğeniliyordu.

13.6. Üzere edatıyla birleşen -mAk'lı hareket adı, yükleme, "için, maksadıyla, gayesiyle" veya "kendindeki oluş ve kılışın gerçekleşmek üzere olduğunu gösterme" anlamlarıyla bağlanır:

Ben kışlaya **gelmek üzere** onu terkettim (Ö.S, B,23).

Eşkiyadan kalan zahire ile **pişirilmek üzere** ateşe vuruldu (H. R. Gürpınar, Eİ,259).

Açıldı bir ölü **sallanmak üzere** arabadan.

1. -mAk'lı ad-fiil tek tük +Il sıfat yapma ekiyle de genişletilerek hareket gösteren sıfatlar oluşturmuştur:

Aralarında birbirlerine **gitmekligelmekli** toplantılar düzenliyordu. Onun böyle **yazmaklıçizmekli** işlere pek akli ermezdi, işin kolayına bakardı. 2. -mak

ekinin, yokluk gösteren +sİz sıfat ekiyle +In vasıta durumu ekinin kaynaşmasından oluşmuş +sİzIn zarf ekiyle kullanımı canlıdır. -mAksİzİneki, fiil önünde "karşılıksız gerçekleşme,...aksine gerçekleşme" bildiren bir zarf görevindedir: Her

kelimenin yerli yabancı **ayırmaksızın** yazılışı, söylenişi, manası dikkatli tespit edilir (M. Kaplan ,KVD, 188). 3. Bildirme

eki alan, ek-fiil ile çekime giren yahut yüklem görevindeki bir adla anlam ilişkisi bulunan -mAk'lı ad-fiil, cümlede yargı bildiren bir yüklem görevindedir: Doktorun ilk

niyeti **bahçeden çıkmaktı**(T. Buğra, KA, 154. Babasının işi gücü

ymek, **içmek, oynamak, eğlenmekti** (Ö. Seyfettin, İDA, 41). 4. -mAk hareket adı ile birleşen lazım, lazımdır, lazım gel-, gerek-, icap et-, zorunda ol-, gibi yüklem veya birleşik fiiller gereklilik kipinin yerini tutar: Bu sorunu kökünden

çözmek lazım.

Mutlaka bir yere **gitmek**

lazım mı? (O. Kemal, BE, 9).

5. De- fiilinin -mAk'lı ad-

fiil ile kalıplaşmış biçimi olan demek adı, iki cümle veya cümle parçası arasında "yani, demek

ki, öyle anlaşıyor ki” anlamıyla açıklama bildiren bir bağlaç görevindedir:

İşte biz gidiyoruz, **demek**
sen gelmeyeceksin. **Almanya’da daha fazla kalmak**
istemediğine göre, **demek** o diyara pek ısınmadın.

2. -mA’lı Ad-Fiil:

Osmanlı gramerlerinde hafif mastar diye adlandırılan -mA’lı ad-fiil, yapıca bir ünlüden ibaret ad çekimi ekleriyle genişletilmiş -mAk hareket adındaki son ses -k’sının ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuş görünüyor.

Yalın durumdaki -mA’lıad-fiil yukarıda belirtildiği üzere soyut bir kavramı karşılar: Cümlede özne görevi yüklenmiş olan bu ad-fiilin +IAr çokluk eki ile genişletilmiş türleri bir hareketin art arda tekrarlandığını, üstelendiğini gösteren kılış adları yapar:

Gülüşmeler, bağışmalar, ta ciğerden gelen muttarit sesler işitiliyor (S. F. Abasıyanık, LA, 55).

Düşündükçe zihnime kolaylıklar değil **bunalmalar**, kalbime **tıkanmalar** aklıma fenalıklar geliyordu (H.R. Gürpınar, EH, 89).

-mA’lı ad-fiil tıpkı öteki adlar gibi kendinden sonra gelen başka bir adla aitlik bağı kurarak tamlayan görevinde belirtisiz, tamlayan veya tamlanan görevinde belirtili ad tamlamaları oluşturabilir. Bu tamlamalar yalın ya da bir tamlama grubu halinde cümlede özne ve yüklem görevi yapar.

a) Belirtisiz Ad Tamlaması Olarak:

Bir **tıksınme hareketi** yaptım, derhal ölüyü rahat bıraktı (P. Safa, DHK, 49).

Saçığın altından hızlı hızlı yürüdüler; **bekleme salonundan** geçtiler (T. Buğra, KA, 16).

Bu da sizin ilk **çalışma gününüz** olacak (T. Buğra, İR, 102).

b) Belirtili Ad Tamlaması Olarak:

İşte rahat **yaşamanın düsturu!** (A. Haşim, BG, 15).

Kendini **öldürmenin ne faydası** olur? (K. Tahir, EŞİ, 29).

Yalın durumdaki -mA’lı ad-fiil; basma kitap, dolma kalem, gömme dolap, takma diş,

taşıma su, süzme bal, şişirme yatak, uydurma söz örneklerinde görüldüğü gibi adların önünde sıfat işlevi yüklenen sıfat tamlamaları da oluşturur:

Tepe çamlı, enli saçaklı, **dolma duvarlı** harapça fakat geniş bu köy evi (H.R. Gürpınar, Eİ, 275).

Kadının başına getirdiği “kaza” yı Cevat, **yapma bir öfkeyle** küçültmek istiyordu (M.C. Kuntay, Üİ, 520).

Yalın, iyelik eki almış ya da ad tamlaması kurmuş olan -mA’lı ad-fiiller yükleme durumu eki ile genişletildiklerinde nesne görevi yüklenirler:

Gömmeyi ikindiye bıraktılar (Ö. Seyfettin, BL, 147).

Hayri benim okuldan **çekilmemi** istedi. Hemen çekildim (M.Ş. Esendal, EOY, 45).

O mantık ve kıyaslarını yaparken, **hissine kapılmamasını** tavsiye edecektim (Ö. Seyfettin, BL, 111).

3. -(y)İş/-(y)Uş’lu Ad-Fiil:

-(y)İş /-(y)Uş ad-fiili de – mA ile kurulan ad-fiiller gibi, fiildeki oluş ve kılışın anlamını değiştirmeden, bunları ad kalıbına sokan bir ektir. Ancak, -mA’lı ad-fiiller, birer kılış adı yaptıkları halde, -(y)İş /-(y)Uş ekiyle kurulan ad-fiiller, daha çok kılışın tarzını gösteren adlar yaparlar. Yani fiil kök ve gövdelerini “tarz gösterme” işlevi ile birer ad kalıbına sokarlar. Ekin işleklik anlamı, bazı istisnalarla, işteşlik çatısı altında dildeki bütün fiilleri içine alacak bir genişliktedir: ağla-y-ış, açıl-ış, atıl-ış, damla-y-ış, gül-üş, haykır-ış gibi.

Bu **anlatış** ve **görünüşünde** hiçbir şeyi eksik bırakmamak için ayrıca bir kelime söyledi.

O ne **giyiniş** ne **sürme çekiş**! (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 110).

Bu **uluyuş** kalbi parçalayacakmış gibi içine aksediyordu (Ö. Seyfettin, BL, 138).

-(y)İş /I-(y)Uş’lu ad-fiiller, bütün adlar gibi belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarına girebilirler. Bu tamlamalarda hem tamlayan hem de tamlanan görevi yüklenebilirler:

Kınalı’ya bakan burundaki kanepeye oturur, **güneşin batışını** seyrederdi (S.F. Abasıyanık, LA, 102).

Hepimiz birer **bekleyişin çocuklarıyız** (A.Ş. Hisar, BM, 124).

Bu azizim bir **yaradılış meselesidir** (M.Ş. Esendal, EOY, 18).

-(y)İş /-(y)Uş’lu ad-fiilleri iyelik, çokluk ve bildirme ekleri alabilirler. Ek fiiller ve ad çekim ekleriyle çekime girebilirler:

Facia ile başlayan **ayrılışımız** (H. R. Gürpınar, EH, 35).

Güllü Kadının tatlı **anlatışları** (H.R. Gürpınar, MT).

Bu lamba söndürülüşü ve kafes **kaldırılışı** (A. Ş. Hisar, BM ,112).

Yükleme durum eki ile genişletilen -(y)İş /-(y)Uş ekleri cümlede nesne görevi yüklemiştir:

Güllü Kadın bu tatlı **anlatışlarını** salyalı ağız, nemli gözlerle dinledi (H. R. Gürpınar, MT,9).

Nereden nasıl getirdiler bu **gülüşü** de oraya oturtular, bunu öğrenemedim (S. F. Abasıyanık, LA, 79).

Yalın ya da tamlama durumundaki -(y)İş/ -(y)Uş'lu ad-fiiller bulunma durumu eki aldıklarında:

a. Bir oluş ve kılış tarzının içinde bulunduğu durumu gösteren dolaylı tümleç olurlar:

Yürüyüşünde, dudaklarındaki bir şeye tempo tutuyor hali vardı ama şarkı söylemiyordu (S. F. Abasıyanık, LA, 109).

Bir **atılıştan** baştan sona kadar okudum (F.R. Atay, B, 93).

Kumandan **bir bakışta** bu mırıltıyı kesti.

b. Bir oluş ve kılış tarzı zaman ifadesine bağlayan zarf görevi yapar:

Her **sallayışta** yeni bir yığın birikiyor (T. Apaydın, AD, 133).

Şimdiki gibi bir prize dokunuştan yüzlerce ışık yanmazdı (F. R. Atay, B, 32).

Yönelme durumu eki almış olan -(y)İş/ -(y)Uş ad-fiilleri, kendilerindeki kılış tarzını, cümledeki ilgili öğeye yönelme ilişkisi ile bağlayan zarf görevi yüklenmiştir:

Nadir Hanım bir bakıma kocasının büyük adam **oluşuna** seviniyor (M. Ş. Esendal, EOY,134).

Kibirli olması gereken Handan bir **unutuluşa** nasıl katlanıyor, bilmem (H.E.Adıvar,H,71).

Yunan kuvvetleri yeniden **yürüyüşe** geçti (S. Çokum, AB, 272).

Çıkma durumu eki almış olan -(y)İş/ -(y)Uş'lu ad-fiiller, yükleme "ayrılış, uzaklaşma" veya "sebebe gösterme" ilişkisi ile bağlanan zarf görevi yüklenmiştir:

Suyun şırıl şırıl **akışından** çıkan ince ses onun ruhunu sakinleştiriyordu.

Semra, arkadaşının bu zamansız **gelişinden** hoşlanmamıştı.

Sanatkarlık yalnız **doğuştan** gelen bir yeteneğin değil aynı zamanda düzenli çalışmanın ürünüdür.

-IA vasıta durumu ile birleşen yalın veya tamlama durumundaki -(y)İş /-(y)Uş ad-fiilleri, yükleme "birliktelik" veya "vasıta, vasıta olma" ifadesiyle bağlanmış birer zarf

görevi yüklenirler:

Bu gidişle savaş çıkar (K. Tahir, DA, 148).

Gelininden hiçbir şeyi esirgemiyor, hatta bazı arzularını **garip bir sezişle** önlediği bile oluyordu (A. H. Tanpınar, MB, 83).

Belirsiz bir sıfatını alarak kendi kökünden bir fiile birleşen -(y)Iş /-(y)Uş'lu ad-fiil, abartmalı bir kılış tarzını gösterir:

Ben otlar arasına eğilince, çekirge **bir sıçrayış sıçradı** ki, az kalsın gözüme girecekti.

Delikanlı kapıdan içeriye öyle **bir giriş girdi** ki, sorma gitsin!

II. SIFAT-FİİLLER

Çekimsiz fiillerin ikinci türünü oluşturan sıfat-fiiller, adından da anlaşılacağı üzere, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir: tanıdık adam, umulmadık iş, geçmiş gün, çıkmaz yol gibi. Sıfat fiiller, bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata aktarak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırılır.

Sıfatlar, ad soylu sözler oldukları için, sıfat-fiiller aynı zamanda adlar ile de ortaklaşırlar. Onlar gibi iyelik çokluk ve ad çekimi ekleri alabilirler. Edatlar ile birleşebilirler.

Sıfat-fiillerin yapılarında zaman kavramının bulunması, onları bir bakıma çekimli fiillere yaklaştırır. Bundan dolayıdır ki, çekimli fiillerin bir kısmı sıfat-fiil kökenlidir. Yapılarında hareket ögesinin bulunması da onları bir başka yönü ile zarf-fiillere yaklaştırmıştır. Zarf-fiillerin bazı türlerinin belirli ad çekim ekleri almış sıfat-fiillerden oluşması da aralarında hareket bildirme özelliğine bağlı bir ortaklığın bulunmasından ileri gelmektedir.

Sonuç olarak, sıfat-fiillerin başlıca özellikleri, bunların birer fiil şekli oldukları, yapılarında hareket ve zaman kavramı bulunduğu, geçici birer hareket adı kurdukları, sıfat ve ad gibi kullanıldıkları ve ad çekimi ekleriyle çekime girebildikleri; bu niteliklerinin bir sonucu olarak da hem adlaşma hem de fiilleşme yeteneklerine sahip oldukları biçiminde özetlenebilir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan başlıca sıfat-fiiller şunlardır:

- Geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller
- Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller
- Gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller
- i-ek-fiili ile kullanılan sıfat-fiiller

1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

Türkiye Türkçesinde, geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller –DİK /-DUK ve –mİş /-mUş ekleriyle kullanılır.

a. –DİK /-DUK Ekleriyle:

Çok yaygın bir sıfat-fiil türüdür. Sıfat ve ad olarak kullanılır.

Sıfat Olarak:

Ekteki yaygınlığa rağmen, sıfat olarak yalın ve olumlu biçimdeki kullanımı pek seyrek. Tanıdık, bildik gördük, örneklerinde görüldüğü üzere, var olan şekiller de genellikle kalıplaşmış birer ada dönüştüklerinden, sıfat olarak daha da seyrekleşmiştir. Yalnız bildik adam, bildik kimse, tanıdık yer gibi belirli birkaç kullanımda kalmıştır:

Cennet için bu, **beklenmedik bir nimet** oldu (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 40).

Olmadık yerde karşıma çıkıyordu (T. Apaydın, AD, 15).

İçtenlik konusunda esmeye başladın mı **kırılmadık cam** bırakmazsın.

Gece yarısı soba yakılması **alışılmadık** bir kargaşalıktı evlerinde.

–DİK /-DUK sıfat-fiiliyle bir tamlama oluşturan ad, herhangi bir ek almayıp yalın olduğu takdirde, cümleye özne görevi yüklenir. Tamlamanın ad ögesi yükleme durumu eki aldığı anda, tamlama nesne görevine girer:

Bende anama gösteririm **öldürdüğüm yılanı** (F. Baykurt, YÖ, 176).

Evimize ilk **geldiği akşamı** hatırlıyorum (S. F. Abasıyanık, BE, I, 51).

Bulunma, yönelme, çıkma durumu ekini almış olan sıfat tamlaması, fiile olan ilişkisinde zarf veya tümleç görevi yüklenir:

O, yatağı **serdiği sedirin** kenarına oturdu (Ö. Seyfettin, BL, 136).

Tıpkı bizim imamın **anlattığı cennete** benziyor (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 185).

Zaman gösteren sözlerden önce gelen –DİK /-DUK sıfat fiilli sıfat tamlaması zaman zarfı görevindedir:

Yarın büyük devletleri donanması Selanik'i topa **tuttuğu zaman** güllerle altında ezilelim (Ö. Seyfettin, B, 67).

Ad Olarak:

Ad olan sıfat-fiil cümlede özne görevindedir:

Bilir kurban **olduğum**, eskilerde batacak matak yokmuş (K. Tahir, DA, 25).

Kiminin **giydiği** çakşır, kiminin bez şalvar. M. A. Ersoy, S, 341).

Aldığı iyelik ekleri ekleri ile adlanmış olan bu sıfat-fiil, yükleme durumu ekiyle genişletildiğinde, fiile nesne görevi ile bağlanır:

Artık senden başka bir şey **düşünmediğimi** nasıl anladılar, diye düşündüm (O. Pamuk, SE, 207).

Yılmadığımı göstermek gerek (K. Tahir, DA, 187).

Yönelme durumundaki sıfat-fiil kalıplaşmış zarflarda oluşturur:

Hayat alabildiğine büyüyor, **alabildiğine** genişliyordu (A. H. Tanpınar, H, 209).

Boz toprak dalgaları, **alabildiğine** uzuyor (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 25).

İyelik ekleri ve +dA bulunma durum eki almış olan -Dık /-DUK'lu sıfat-fiil, cümlede genellikle zaman zarfı görevindedir:

Dönüp **geldiğimde**, burada kimse kalmamıştı.

Çakmağı Mıstığın**çaldığında** artık hiç şüphesi kalmadı (Ö. Seyfettin, B, 19).

İyelik ve çıkma durumu ekini almış olan -Dık /-DUK'lu sıfat-fiil, birbirinden farklı birkaç tamlayıcı görevi yüklenmiştir:

a. Cümlede, kendisiyle, ilgili fiil arasında "hususunda, konusunda, -masından" anlamında bir ilişki kurarak:

Kuruma çok sayıda yeni yayınların **geldiğinden** haberiniz oldu mu?

Selim Beylerin Ankara'da **olduklarından** habersizdim.

Onun bu konuyu iyi **bildiğinden** eminim.

b. "-den dolayı, -dığı için" anlamında sebep ilişkisi kurarak:

Doktor, iki defadır hastasının randevusuna **gelmediğinden** yakınıyordu.

Bariş uzun **sürdüğünden** tehlikeleri kanıksamak alışkanlığı unutulmuştu (K. Tahir, DA, 186).

c. Kendinden sonra bir sıfatla bağlantı kurduğunda, karşılaştırma derecesinde zarf olarak:

Mümtaz onu sabah ışığında **olduğundan** çok zayıf buldu (A. H. Tanpınar, H, 14).

3. -mİş /-mUş Ekiyle:

Bu eklerle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiili de dilimizde sıfat, geçici ad ve zarf görevleri yüklenmiştir. Ancak, her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, -mİş /-mUş ekiyle kurulmuş çekimli fiillerde olduğu gibi “duyulan” veya “sonradan fark edilen” bir işlev görmez. Yalnızca geçmiş zaman bildirir.

Sıfat Olarak:

Yapılmış, bitmiş bir oluş ve kılışı, bir fiile hareket halinde geçici vasıf olarak veren -mİş /-mUş eki, hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelebilir. Yalnız, geçişsiz dönüşlü ve edilgen fiillerle oluşturduğu sıfatlar çok daha yaygındır. Bu sıfat-fiil cümlelerin herhangi bir ögesine sıfat olabilir. Sıfat-fiilin yalın tamlama veya grup durumundaki adlar ile birleşerek oluşturduğu sıfat tamlamaları, cümlede özne, nesne, zarf, tümleç veya yüklem görevindedir. Sıfat-fiilin kendisi de bir ad tamlamasının tamlananı olabilir, bir sıfat-fiil grubu oluşturabilir:

1. Geçişli Fiillerle:

Fikri terbiyesi hayat görgülerinden alınmış, **biraz okumuş** lisan bilir **bir kadın** (H.E.Adıvar, AG,39).

Aklını aldırılmış kullar gibi düşeyim yollara (F. Baykurt, YÖ, 174).

Havva kadın **ot bürümüş su yolundan** arka doğru gitti (T. Apaydın, AD, 114).

2. Geçişsiz Fiillerle

Bu gruba girenler, kök veya kök sayılan geçişsiz fiillerle ile +Ar -, -Aş-, -İş-/ -Uş-, -n- ve -İl -/ -Ul - gibi dönüşlülük ya da edilgenlik ekleri ile oluşturulan fiillerden kurulmuş olanlardır:

Tarlardan **dönmüş birkaç rençper** orada duruyorlardı (Ö. Seyfettin, B, 16).

Küçük bir çocuk, **doğmamış bir çocuk** (A.H. Tanpınar, H, 209).

Nice **geçmiş yıllarını** birkaç dakikada yaşamıştı (O. Akbal, GS, 77).

2.1. -ş-, İş-/ -Uş ve +Ar Ekli Fiillerle:

Kızarmış domatesin, sumakta ovulmuş soğanı bol sıcak kebaplar geldi.

Otuz beşinde **iyice ağarmış saç sakal** (T. Apaydın, AD, 129).

Yaklaştı. **Kemikleşmiş, incelmış yüz.** Yusuf laştı (S. Çokum, AB, 137).

2.2. -n- Ekli Fiillerle:

Hacı Efendinin daha asılmadan **yullanmış çelimsiz boynu** bir tarafa çarpıldı.

Havada **sulanmış toprak** kokuyordu(Y.K.Karaosmanoğlu,Y,25).

Yolun iki yanı kerpiç yığını evler, **paslanmış tenike duvarlar**(O.Kemal,KT,47).

2.3. -İl-/Ul- Ekli Fiillerle:

Esvap **giydirilmiş bir tunç heykel** kadar güzel ve mütenasip vücudu vardı(Ö.Seyfettin,BL,90).

Kudurmuş bir rüzgar küçük pencerenin **örtülmüş kapaklarına** çarpıyordu(Ö.Seyfettin,B,25).

Yere kurulmuş bir sinili bir sofranın etrafına dizildik(H.R.Gürpınar,Eİ,276).

Yıkık bir duvar oku **sokağa uzatılmış kırık bir araba** (H.R.Gürpınar,Eİ,39).

Dilimizde -mİş/-mUş ekinin, olumsuz fiillerle oluşturduğu sıfat-fiillerde boldur:

Suvaracak çeşme, **körelmemiş kuyu**, geçilir köprü var mı?(K.Tahir,DA,479).

Susuz topraklar ekilmiş de **bitmemiş tarlalar**(T.Apaydın,AD,119).

Ad Olarak:

-mİş/-mUş'lu sıfat-fiil, geçmiş zamana bağlı hareket gösteren geçişi bir ad olarak da kullanılmaktadır. Bu özelliği ile iyelik, çokluk ve bazı ad çekimi ekleri alarak çekime girmekte ve cümle de farklı görevler yüklenebilmektedir.

Senin çevrenden değilim, hepsi bu kadar. Bir de senin çevrendeki **kendini beğenmişlerle** hiçbir benzerliğim yoktur.

Kasılmak hoşuma gitmez, **kendimle de sanatımla da** övünmem kolay kolay(T.Yücel,V,11).

Geçmiş Zaman Kalıbındaki Edat Grupları:

Şövalye, zembereğine **dokunulmuş gibi** sıçramıştı(K.Tahir,DA,67).

Belediye seçimleri milleti **ayağa kaldırmış gibiydi**(T.Buğra,YB,224).

Kadınlar kuyu suyuna **girmiş gibi** oldular(S.Çokum,AB,52).

Ateş yağmuru yüzyıl **sürmüş gibi** geldi ona(S.ÇokumiAB,194).

Rivayet Kalıbındaki Edat Grupları:

İçerde biri **olabilirmiş gibi** duvara sürünerek başını uzattı(K.Tahir,DA,457).

Sende şu ara yanlarına **gidebilirmişim gibi** bir hava yaratma.

Zarf Olarak:

-mİş/-mUş eki ile kurulan sıfat-fiillerin edebi eserlerde yer yer bir başka sıfat-fiil veya çekimli fiil önünde zarf görevinde kullanıldığı da görülüyor:

Şövalye, ağzı yarı açık, gözleri yarı kapalı, dünyadan **geçmiş** dalmış gitmişti(K.Tahir,DA,81).

Veli bir kenarda yorganın altında **kaybolmuş** uyuyordu(S.Çokum,AB,53).

Hacer **eğilmiş** yüzüme bakıyordu(S.Çokum,AB,53).

1.Ol- Yardımcı Fiili İle:

Sen dedim Ankara'ya gitmekle iyi iş **yapmış olursun**(M.Ş.Esendal,EOY,180).

Söğütlü karılar **unutmuş olmalılar** adımızı(S.Çokum,AB,130).

Karısı çoktan **dönmüş olmalıydı** eve(Ç.Altan,BAG,93).

2.Bulun- Yardımcı Fiili İle:

Söylenmemesi gereken sözleri her nasılsa ağzınızdan **kaçırmış bulunuyorsunuz**.

İyi ki mallarını vaktiyle ellerinden **çıkarmış bulundular**.

Buraya kadar **gelmişken** bir de size uğrayalım,dedik.

Osman Bey **düşünmemiş midir** senin aklına geleni?

Yapım Ekleri Alarak:

-mİş/-mUş ekini oluşturduğu sıfat-fiiller, +cAsInA birleşik zarf yapma ekiyle genişletilerek “-mİş gibi” anlamıyla geçmiş zamanda benzetme işlevi yüklenmiş zarflar da türetmişlerdir:

Birçok şeyler **biliyormuşçasına** bıyık altından gülmüştü(O.Kemal,HÇ,183).

Yusuf utandı bir suç **işlemişçesine**... Başına eğdi(S.Çokum,AB,58)

-mİş/-mUş sıfat-fiil eki, bol örnek vermemekle birlikte +lIk/lUk yapım eki alarak soyut birtakım kalıcı adlarda oluşturmuştur:

Aşkım demekte de bir **yıpranmışlık** var garip bir **eskimişlik**(A.Ağaoğlu,H...,209).

Kadın iği kucağına koydu. Şimdi biraz öfke biraz **dayenilmişlik** taşıyorduyordu(S.Çokum,AB,88)

Kalıplaşmış Adlarda:

-mİş/-mUş eki ile kurulan sıfat-fiillerden bir kısmı, zamanla bağlı bulundukları addan ayrılarak, kendilerindeki işlek hareket ve zaman bildirme özelliklerini de yitirerek kalıplaşmış kalıcı sıfat ve adlara dönüşmüşlerdir:

2.Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller:

Türkiye türkçesi'nde geniş zaman sıfat-fiilleri -An, -r, -Ar, -Ir/-Ur ve -mAz ekleriyle kurulur. Bulandır-ıcı, it-ici, topla-y-ıcı, örneklerinde görülen -IcI/ -UcU eki de bir oluş ve kılışı adet halinde bildiren geçici adlar oluşturduğu için bu gruba girer.

1. -An Ekiyle:

Eski Türkçe -Gan ad-fiilinde ön ses G-'sinin düşmesi ile oluşan -An sıfat-fiil eki, eklendiği fiile sıfat veya ad olarak kullanılışında bol örnekler veren bir ek türüdür. Geçişli, geçişsiz her türlü fiil kök ve gövdesine gelebilir. Oluşturduğu sıfat tamlamaları ile bir ad tamlamasının tamlayanı olabilir. Cümlede özne, nesne, yer tümleci ve zarf görevi yüklenebilir.

Sıfat Olarak:

Ekteki geniş zaman gösterme özelliği dolayısıyla ve bir derece kadar da cümlede ki yüklem bildirdiği zamanla ilgili olarak bu ekle kurulmuş olan geçici sıfatlar bağlı bulundukları adları ya geçmişte yapıp bitmiş olan ya halen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapılagelen bir hareketle vasıflandırırılar.

Geçmiş Zaman İşleviyle:

-An'lı sıfat-fiil, kendisinden sonraki adları, zaman bakımından gerçekleşmiş, tamamlanmış olan bir hareketle vasıflandırırken, genellikle "-mış, -muş olan" anlamını taşımaktadır:

Hudutta **bozulan** ordu iki günden beri Serez'den geçiyordu (Ö. Seyfettin, BL, 89).

Kocasından **boşanan** bir sürü biçare karı (M.A.Ersoy,S,61).

İki de bir eğilip ayağına **batan** dikenleri temizliyordu (T.Apaydın,AD,96).

Yeni **doğan** buzağların tüyleri mora çalan bir kırmızıdır (Y.Kemal,İM,51).

Şimdiki Zaman İşleviyle:

Halen sürmekte olan bir hareketi, bağlı bulunduğu ada nitelik olarak veren –An’lı sıfat-fiil, zaman bakımından genellikle “-ıyor olan, -makta olan” anlamını taşımaktadır:

Sıralarda hiç düz **oturan** yok (P.Safa,DHK,8).

Arkasına dönünce yatmış **geviş getiren** ineği gördü (Y.Kemal,İM,52).

Tatlı uykusundan uyandırılmak **istemeyen** yiğit bir gelin gibiydi (F.Baykurt,YÖ,14).

Her Zaman Yapılageleni Gösterme İşleviyle:

Süreklilik diyebileceğimiz bir zaman ifadesi taşıyan bu gruptaki –An’lı sıfat-fiil, çok defa “-r, -Ar, -mAz durumda olan” anlamını vermektedir:

Geceleri **kapalı olan** kulübün şık ve biraz kibarca salonu aydınlanmıştı (Ö.Seyfettin,B,20).

Parka **bakan** pencerenin önünde durdu (T.Buğra,YB,232).

Boynunu **bükmeyen** göz **kaçırmayan** bir alçakgönüllülüğü vardı (T.Buğra,KA,70).

Ad Olarak:

–An’lı sıfat-fiil, eklendiği fiille birlikte, yalnız başına geniş zamana bağlı hareket gösteren geçici bir ad olarak kullanılır. Bu durumu ile iyelik, çokluk, ad çekimi ekleri alabilir ve edatlarla birleşebilir. Cümlede ad tamlamalarına girebilir ve farklı görevler yüklenebilir. –Dır/-Dur bildirme ekiyle yüklem görevi yapabilirler:

1.Yalın durumdaki –An’lı geçici ad, bir kimseye veya bir nesneyi temsil eder ve cümlede o kimsenin, o nesnenin yerini tutar:

Lakin **görünen** kimin hayali? (M.A.Ersoy,S,92).

Peki din **değiştiren** yakalanırsa ne olur? (K.Tahir,DA,34).

2.+lAr çokluk ekini almış olan –An’lı ad, geniş zamana bağlı bir hareketi birden çok kişinin temsil ettiği geçici bir ad durumundadır:

Bu korkunç hali **bilmeyen** ne kadar mesutturlar! (Ö.Seyfettin,BL,5).

Kendi başına **yaşayamayanlar** beni böyle harap ediyor (A.H.Tanpınar,H,197).

3.–An’lı geçici ada getirilmiş olan iyelik ekleri, o addaki hareketi bir şahsa aidiyet

ilişkisi ile bağlamaktadır. Bu ad cümlede genellikle yüklem ad görevindedir:

Benim **bekleyenim** yok (T.Buğra,İR,189).

Arkadaşınız Hatice'yi **göreniniz** olursa, lütfen kütüphaneye uğramayı unutmasın!

4.Ad tamlamalarına giren –An'lı adlar, tamlamanın hem tamlanan hem de tamlayan ögesini oluştururlar:

Kitapların en güzeli **henüz yazılmamış olanıdır** (S.Eyüboğlu,D,64).

Kitapları **okuyanların ödevi** bela karşısında sabretmekti (K.Tahir,DA108).

5.Öteki sıfat-fiil ekleriyle oluşturulan geçici adlarda olduğu gibi, yükleme durumu ekini almış olan –An'lı ad da cümlede nesne görevindedir:

Adapazarı henüz pusuya yatmış **geleni gideni** pusuya düşürüyor (H.E.Adıvar,AG,59).

6.Yalın olarak veya iyelik ekinden sonra yönelme durumu ekini almış olan –An'lı ad, cümlenin fiiline yönelme ilişkisi ile bağlanan bir yer tümleci görevindedir:

Köyde her **önüne gelene** durmadan bunu anlatıyordu (Y.K.Karaosmanoğlu,Y,34).

7.-An'lı hareket adı; var, yok adlarını, -Dİr /-Dur bildirme ekini alarak ya da i- ek-fiilin çekimlerine girerek, yüklem adı sıfatıyla bir yüklem görevi de yapar:

Kuvayı Milliye'ye karşı bir ikinci cephe **açabilecek olanlar** vardı(T.Buğra,KA,207).

İnsan yaptığı **bilendir** (Ö.seyfetin,İDA,60).

2.-r, -Ar, -İr /-Ur Ekleriyle:

Bu sıfat-fiil, An sıfat-fiiline bakarak daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir. Eklendiği fiili bir şahsın veya bir nesnenin vasfı durumuna sokan bu sıfat-fiilin zaman kapsamını şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişliktedir. Ekin –r'li biçimi, ünlü ile biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine, -Ar ve –İr/-Ur 'lu biçimi ise ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine gelir.

-İr/-Ur biçimi ise çoklukla ilk veya son hecesi dar ünlü taşıyan kök ve gövdelere gelmiş görünüyor: bilir kişi, çekilir dert, dayanılır masraf vb.

Bu sıfat-fiil dilimizde en çok sıfat kullanışı ile yerleşmiştir. Geçici hareket adı olarak yok denecek bir seyrekliktedir. Çünkü geçici hareket adlarının hemen hepsi de kalıplaşma yoluyla birer kalıcı ada dönüşmüştür.

Sıfat Olarak:

-r, -Ar, -İr /-Ur sıfat-fiilleri, sıfat olarak yalın veya grup halinde, adları, geldikleri fiile sürekli birer hareket ifadesi katarak vasıflandırmışlardır:

Kapanırken dizime **çarpar** korkusuyla büyük, yaylı kapıyı ihtiyatla açıyorum.

Gözlerinden ıstıraba **benzer** bir şey uçu (H.E.Adivar,H,81).

Dayanılır masraf, **çekilir** çile değil...(H.R.Gürpınar,Eİ,3).

Biz **denenir kişi** değiliz (K.Tahir,DA,270).

-r,-Ar, -Ir /-Ur ekleri ile kurulan sıfat-fiillerden bir kısmı sıfat tamlaması kalıbında birleşik adlar oluşturmuştur:

Ekser evlerin başka odalarında duvara asılmış rakkaslı ve rakamları alaturka bir **çalar saat** işler (A.Ş.Hisar,FBVB,90).

Ad Olarak:

-r,-Ar, -Ir,-Ur sıfat-fiilleri yalın durumları ile geçici hareket adı olarak hiç kullanılmaz. Yalnız iyelik, çokluk ve bazı ad çekimi ekleri almış nadir birkaç örneği göze çarpar:

Hastanede yatan hastanın **akarı, kokarı** yoktur.

Elmaların **işe yararlarını** toplayıp getirsen iyi olur.

Onlar bu işi **oluruna** bıraksınlar.

Merhaba sayın **okurlarım** (A.Nesimi,M,12).

-r, -Ar, -Ir /-Ur'lu geçici ve kalıcı adları seyrek olarak +II/+IU, +sIz/+sUz, +cAsInA, +IIk/+IIUk ve +IA gibi yapım ekleriyle bazı sıfat, zarf, ad ve fiiller türettiği de görülüyor:

Bu işlemin **geçerli** olduğuna emin misiniz?

Çıkarlı, çıkarsız iş sözlerinden ne anladığınızı açıklar mısınız?

-r, -Ar, -Ir/-Ur sfat-fiilleri, tek tük iyimser ol-, kötümser ol-, bilir ol- örneklerinde görüldüğü gibi bir birleşik fiilin ad ögesini oluşturmuştur:

Bu kız açığıgözlüğü ve dikkati sayesinde kısa zamanda her şeyi **öğrenir oldu**.

Çocuk annesinin odaya gelmekte olduğunu anlayınca kendini **uyura vurdu**.

3. -mAz Ekiyle:

-r, -Ar, -Ir /-Ur sıfat-fiil eklerinin olumsuz biçimi olan -mAz eki de birleştiği fiilde süreklilik gösteren bir sıfat-fiil türüdür. Ekteki süreklilik, şimdiki ve gelecek zamanı kaplar niteliktedir. En çok da hareket bildiren geçici sıfatlar türüdür.

Ad olarak kullanılışı birkaçı geçmeyecek seyrekliktedir. Oluşturduğu hareket adları -r, -Ar, -Ir /-Ur sıfat-fiillerinde oluşturduğu gibi, genellikle yapılarındaki zaman ve hareket gösterme özelliğini yitirerek kalıcı adlara dönüşmüştür.

Sıfat Olarak:

Yapıca -mAz olumsuzluk eki ile -z ekinin birleşmesinden oluşmuş bulunan -mAz eki de her türlü fiil kök ve gövdesine gelebilir. Eklendiği fiile olumsuz anlamda süreklilik katar ve adların önünde sıfat görevi yapar:

Ona kendi hakkında **değiştirilemez** hükmü vermemiş birisi lazımdı (T.Buğra,KA,106).

Yüzü **gülmez** Atiye Hanım bile inanılmaz bir kahkaha attı (S.Çokum,AB,136).

-mAz'lı sıfat-fiilin yalın veya sıfat-fiil grubu halinde, adlar veya ad tamlamaları ile oluşturduğu sıfat tamlamaları, cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf görevi yapar:

Dayanılmaz bir sıcak çöküyor üstüme (T.Apaydın, AD,136).

-mAz'lı sıfat-fiildeki süreklilik bildirme işlevini daha da güçlendirmek için bazen aynı veya zıt anlamlı iki şekil ikilemeli olarak yan yana kullanılmıştır:

Burası **gelinmez gidilmez** bir yer mi de gözünüzde büyütüyorsunuz?

Düşmez kalkmaz bir Allah. Hayatta insanın başına her şey gelebilir.

Ad Olarak:

-mAz'lı sıfat-fiil, hareket gösteren geçici bir ad olarak yalın biçimde hiç kullanılmaz. Yalnız +lAr çokluk eki alarak fiildeki süreklilik özelliğini birden fazla kişi veya nesnenin temsil ettiği geçici adlar yaptığı görülür:

Bu sıra birtakım **aklı ermezler** ve de gördüklerinden nesne anlamazlar seğirtip yetişip başımıza birikti (K.Tahir,DA,283).

Ey **bilinmezlerin** hanı (K.Tahir,DA,311).

İyelik ve ad çekimi ekleri almış olan +mAz'lı adlar da oldukça seyrek. Cümlede yer tamlayıcısı veya zarf görevindedir:

Canım Ağali, **olmazına olmazına** laf konuşuyorsun arkadaş (F. Baykurt, YÖ, 74).

Bilmezden mi almışlar, reaya kızı sanıp? (K.Tahir,DA,318).

Ahi Baba **duymazdan geldi** (K.Tahir,DA, 90).

-mAz geçici adları, yalnız gibi edatı ile birleşerek "benzetme ve karşılaştırma" gösteren bir edat grubu da oluşturur. Bu edat grubu cümlede zarf veya yüklem görevindedir:

Kızcağız üç saattir dinlemekten yorulmuş, ambale olmuştu. Şimdi söylenenleri **anlamaz gibi** duruyordu.

Yaşlı ninenin geçirdiği ağır hastalık yüzünden, son günlerinde gözleri de görmezgibiydi.

4. -IcI /-UcU Ekleriyle:

Daha eski bir -gUçI birleşik (-gu fiilden sıfat-fiil yapma eki/+çI addan ad yapma eki) ses erime ve değişmeleriyle oluşan -IcI /-UcU eki, getirildiği fiile, “bir hareketi alışkanlık halinde yapma” veya “yapan” vasfı yükleyen sıfat-fiiller türetir genellikle bir özne adı niteliğindedir.

Sıfat Olarak:

-IcI /-UcUekiyle kurulan sıfat-fiiller, adlar veya ad tamlamaları önünde geçici sıfat görevi yüklenmiştir. Sıfat-fiilin eklendiği adla birlikte oluşturduğu sıfat tamlaması, fiille olan bağlantısına göre, cümle içinde, öteki sıfat tamlamaları gibi özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve yüklem görevi yapar:

Yaz aylarında **bunaltıcı sıcaklık** oluyordu.

Cepheden çok defa **ferahlatıcı sevindirici**, ama bazen de korkutucu, yıldırıcı haberler geliyordu.

Yolculuktan önce evi derleyip **toparlayıcı bir kimseye** ihtiyacımız olacak.

Ad Olarak:

-IcI /-UcU sıfat-fiili, geçici ad olarak yalın durumda hemen hiç kullanılmaz. İyelik çokluk veya bazı ad çekimi ekleri alarak cümlede özne, nesne, vb. görevler yüklenir:

-dIr /-dUr bildirme eki ile genişletilerek veya i- ek-fiili ile çekime girerek yüklem görevi yapar:

Elimizdeki malın **isteyicisini** bulursanız satarsınız, bulamazsanız geri mi götüreceksiniz?

Bu türlü karmaşık işlerin **körükleyicileri** de **köstekleyicileri** de olurmuş.

Sel **gidici** kum **kalcıdır**.

-IcI/-UcU ekiyle kurulan geçici adlar, ol- yardımcı fiili ile birleşerek bir birleşik fiil oluştururlar. Geçici ad yardımcı fiilin ad ögesi durumundadır:

O mesleğine öylesine bağlı bir kimseydi ki, alanında yeni yetişenlere de **itici** ve

destekleyici oluyordu.

Ev sahibi daireyi **verici olmuş** da bunlar beğenmemiş.

3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller:

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiilleri kuran başlıca iki ek türü vardır.

Bunlar 1. -AcAk, 2. -AsI ekleridir.

1. -AcAk Ekiyle:

Birleşik bir ek yapısında olan ve her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen -AcAk eki, gerçekleşmesi gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurar. Ekin geçici sıfat ve adlar oluşturma görevi çok işlek ve yaygındır.

Sıfat Olarak:

-AcAk ekiyle kurulan sıfat-fiil, bir hareketi bir fiile gelecek zamanda gerçekleşecek bir vasıf halinde yükler ve birleştirdiği ad ile bir sıfat tamlaması oluşturarak tamlamanın cümledeki görevine katılır.

Şimdi onlar ile **görülecek hesaplarımız** var (H.R.Gürpınar,Eİ,55).

“İşte sana **verilecek cevap!**” demek istemiştir (O. Kemal,KT,326).

Yol gelince **ilk yıkılacak ev** benimki...(O.Akbal,GS,61).

Sıfat tamlamasındaki -AcAk sıfatı, bir iyelik eki de almış olabilir:

Arkadaşlarım **vereceğimiz** cevabı bekliyor.

Ya da **satacağı bir şeyi** varsa satacak (Y.Kemal,İM,56).

-AcAk'lı sıfat-fiil, yalın ya da grup halinde bir ad tamlamasına sıfat olabildiği gibi tamlamanın yalnızca tamlayan veya tamlanan ögesine de sıfatlık edebilir:

Evet, Tarık'la evlenmemiz öyle romanlara **geçecek bir sevda** serüveni olmadı (H.E.Adıvar,AHS,21).

El kapısında **çalışacak adamın** boynu eğri olmalı...(O.Kemal,BTÜ,45).

AcAk'lı geçici sıfat-fiillerle oluşturulan sıfat tamlamaları, cümlede özne görevi yüklenebilir:

İhtimal yine sana **tevdî edilecek vakalar**hudus edecek (Ö. Seyfettin, B, 19).

O gün sürecektir seçimler başlamıştı (T. Buğra, YB, 225).

Ad Olarak:

-AcAk ekli sıfat-fiiller gelecek zaman yönelmiş hareket gösteren geçici ad olarak da kullanılır.

Yalın, iyelik veya çokluk ekleri alarak geçici ad oluşturan -AcAk'lı sıfat-fiiller, gelecek zamana yönelmiş bir harekete şahıs veya nesne anlatımı kazandırmıştır. Bu anlatım dolayısıyla -AcAk ile ad da "-AcAk olan, -AcAk olanlar, -AcAk olan kimseler, -AcAk şey, -AcAk şeyler" anlamlara gelmiştir. Bu türlü geçici adlar cümlede özne görevindedir:

Hem Yusuf'la aralarında **söylenecek** ne var ki (S. Çokum, AB, 49).

Bu gün sınava **girecekler**, üst kattaki dershanede toplansın.

Yarın yola **çıkacaklar** sabah saat sekizden önce terminale gelmiş olmalıdır.

Yalın veya +IAr çokluk ekinden sonra ilgi durumu ekiyle genişletilmiş olan -AcAk'lı hareket adı, belirtili ad tamlamasının belirten ögesi olur:

Söylediğiniz kitap, **alınacakların listesine** girmiş midir?

Hayriye, ön sırada **oturacakların isimlerini** hazırlıyor.

Tiyatroya **gideceklerin biletleri** önceden alınmıştı.

İyelik eklerinden sonra yükleme durumu ekini almış olan yalın veya grup halindeki -AcAk'lı hareket adı, bulunduğu cümlede nesne görevindedir:

Amma ben nasıl **diyeceğimi** pek bilemiyorum (T. Buğra, KA, 181).

Şu düşmanı kovduğumuz zaman ben biliyorum **ne yapacağımı** (S. Çokum, AB, 175).

Yönelme durumu eki almış olan yalın veya grup durumundaki -AcAk'lı geçici ad, kendindeki hareketi cümledeki fiiline yönelme işlevi ve "hususuna" anlamıyla bağlayan bir yer tümleci görevindedir:

Fağfur, liyakatli baş müneccimin **saçmalayacağına** ihtimal vermezdi (Ö. Seyfettin, GM, 114).

Benim korkum şu. Yunan, işgali **büyüteceğe** benzer (S. Çokum, AB, 41).

Kafam **işlemeyeceğine** öleyim daha iyi, anne düşünmeden yaşayamam ben (O. Pamuk, SE, 23).

2. -AsI Ekiyle:

Yapısı bakımından yine birleşik ek durumunda olan -AsI eki, Eski Türkiye Türkçesine özgü bir sıfat-fiil ekidir. O dönemde hayli işlektir. Günümüzde yazı diline ise, kısmen kalıplaşmış bazı şekiller halinde o dönemden uzana gelen veya bazı yazarlar kanalıyla

Anadolu ağızlarından ve konuşma dilinden yazı diline aktarılmış şekiller olarak yer almıştır. İşlek bir ek sayılmaz. Kullanımı oldukça sınırlı olan bu ekin anlam kaymasına uğradığı yerler de vardır. Dilde geçici sıfat ve ad olarak görülür ve bazı yapım ekleriyle genişletilmiş biçimlerine rastlanır.

Sıfat Olarak:

Türkiye Türkçesinde -AsI'lı sıfat-fiil, gelecek zamana yönelmekle birlikte, asıl, bir hareketi bir fiile kargış ve dilek olarak yüklenen geçici sıfatlar oluşturur. Daha doğrusu adlar önünde sıfat olarak kullanılır. üstelik kullanımı bazı yazarlara özgü bir seyrekliktedir:

Sofra bezini kaldırınca kara bir şey gördüm. "Burdaymış**kaybolası örme!**" dedim.

Kör olası adam başımıza dert oldu.

Karı kız ayak altında kalır, kellen de caba gider, **kopası** kellen (K. Tahir, DA, 371).

Ad Olarak:

-AsI'lı sıfat-fiil, yalın durumuyla geçici hareket adı olarak pek kullanılmaz. Yalnız kargış niteliğinde olan yalın durumdaki kelimeler, fiildeki geleceğe ve niteliğe yönelmiş olan hareketi bir şahsa veya bir nesneye yüklediklerinden, birer geçici ad sayılırlar:

Gelmez olası bu saatlere kadar nerede kaldı dersiniz?

Boyu devrilesi buradaki işlere burnunu sokmasın!

-AsI ekiyle kurulan geçici hareket adları, varlıkların daha çok çokluk, iyelik ve yönelme durumu ekleri olarak belli ederler:

Oralara **gidesim** gelirdi (S. Çokum, AB,43).

Bu yıl memlekete **gidesin** var mı?

III.ZARF-FİLLER

Zarf-fiiller, yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılaşırlar. Zarf-fiiller, fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir.

Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde de, fiillerdeki asıl anlam değişmez. Bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar.

Türkiye Türkçesinde kullanılan zarf-fiiller, yapıları bakımından üç gruba ayrılabilir.

Bunlar: 1. Gerçek zarf-fiiller, 2. Sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller, 3. Yapıca bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekillerdir.

1. Gerçek Zarf-Fiiller

Gerçek zarf-fiiller, her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile kurulan şekillerdir. Başlıca ekleri -(y)A, -(y)I/ -(y)U, -(y)ArAk, -(y)Ip /-(y)Up, -(y)IncA/-(y)UncA, -(y)AlI,-mAdAn ve -ken'dir

-(y)A, -(y)I /-(y)U Zarf-Fiil Eki:

Ünlüler ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra, araya bir koruyucu -y- ünsüzü alan (-(y)A...-(y)A) zarf-fiilinin yapısı hakkında bazı görüşler ileri sürülmüş ise de, bu görüşler daha geçerlik kazanmamıştır. -(y)A...-(y)A zarf-fiili, işlevi bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterir ve “-mak suretiyle” anlamı kazanarak önüne geldiği fiilin yapılış tarzını bildirir. Tarz ifadesindeki bu zarf-fiilin kullanılışında iki tür göze çarpar:

Aynı zarf-fiilin art arda tekrarı ile: Bu kullanılış çok yaygındır. Tekrarlama ile anlam güçlendirilmiştir:

O zaman **bağıra bağıra** ağlayasım geliyor (S. Kocagöz, OD, 49).

Ağlıyordu içini **çeke çeke** omuzları **sarsıla sarsıla**.

Genellikle olumlu fiil üzerine gelen tekrarlı -(y)A zarf-fiili, bazen olumsuz fiil kök ve gövdelerine gelir bu türlü kullanılışta daha çok “-madığı için -maksızın, -madan anlamları kazanır:

Uzun süre yazı **yazmaya yazmaya** artık basında adı unutulur olmuştu.

Onların çevresine **bilmeye bilmeye** yaklaşmıştı.

Aynı şeklin tekrarından oluşan zarf-fiiller, bazen “-maktan dolayı, -dığı için” anlamında bir sebep ifadesi taşırlar.

İhtiyar adam **eğile eğile** iki kat olmuştu.

Hayatın çilesini **çeke çeke** bu duruma düşmüştü.

-(y)ArAk Zarf- Fiil Eki:

-(y)ArAk, oğuz lehçeleri grubuna özgü bir zarf fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde de bol kullanılır. Ekin yapısı üzerinde şimdiye kadar üç farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan

birincisi, eki -A istek eki ile +rAk karşılaşma eki birleşmesine, ikincisi -(y)U zarf-fiil eki ile +rAk karşılaşma eki birleşmesine, üçüncüsü de -Ur -Ar geniş zaman eki ile +ok güçlendirme eki birleşmesine bağlayan görüşlerdir. -(y)ArAk eki, dilimizde başlıca şu işlevler ile kullanılır:

Konuşma dili ve ağızlardan yazı diline geçmiş bir şekil olarak bazen -(y)ArAk ekinin bir +Dan çıkma durumu ekiyle genişletildiği görülüyor. +DAnekş zarf-fiil ekindeki kılış tarzını biraz daha güçlendirme işlevi yüklenmiştir:

Aslında beriyе diliklesinler az biraz, **ağlayarak** yumuşatsınlar (K.Tahir,YS,42).

Çamurda **yüzerektен** yer değiştireceksin (K.Tahir,DA,29).

Asıl fiilden biraz önce yapılan bir hareketi bildirir. Böylece iki hareket art arda ve birbirine bağlı olarak gerçekleşmiş olur.

Ellerini toprağa **bastırarak** usul usul kalktı (Y.Kemal,İM,47).

Altımızda bir mayıs gününü **birakarak** şubat ayını yukarıda kampçı gibi bizi bekler bulduk (S.F.Abasıyanık,LA,49).

-(y)ArAk'lı zarf fiil şahıs kavramını cümledeki esas fiilden aldığı için cümleinin öznesi her iki ögede de ortaktır.

Hikayeyi dilinden bal **damlayarak** anlattı.

Eve hırsız girdi **sanılarak** bahçede tertibat alınmıştı.

-mA- olumsuzluk ekinde sonra gelen -(y) ArAk eki, esas fiile, “-madan, -maksızın“ zarf-fiillerinin yerini tutan bir olumsuzluk ilişkisi ile bağlanır.

Kumandanın kızının orada olmasına **aldırmayarak** kızgın, dargın, kocasına söylenmeye başladı (M.Ş. Esendal, EOY, 116).

-(y)Ip/-(y)Up Zarf-Fiil Eki:

Şekilce dudak benzeşmesine uyarak yuvarlak ünlülerde almış bulunan -(y)Ip/-(y) Up' lu zarf-fiil başlıca işlevler yüklenmiştir:

Bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılar. Bu kullanılış ile, şekilce, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir “ikame” özelliği arka arkaya aynı şekil yapısındaki kiplerin tekrarını önlemek üzere bir önceki fiilin çekim eki atılmış ve yerine-(y)Ip/-(y) Up zarf-fiil eki getirilmiştir:

Yol **açıp** yargıçla savcıyı selamladılar (N. Cumalı, Z, 177)

Karı koca çapaları ellerine alıp Emmenlere doğru yürüdüler

-(y)Ip/-(y) Up'lu zarf-fiilin bağılı bulunduğu cümle parçasının öznesi ile asıl fiilin öznesi genellikle aynıdır:

İnsanlar **yorulup** hava gerginleşince, başkan toplantıya ara verdi.

Onun için de hep **küçümseyip** kaçarız kendimizden.

-(y)Ip/-(y) Up'lu zarf-fiil, esas fiille aynı zamanda yapılan bir hareketi de karşılar. Bu durumda -(y) ArAk ekine eş değer bir işlev görür.

Yalnız bir **ah çekip** oğlumu deniz yedi, diyordu (Y.Kemal, BM, 39).

Şah İsmail bu zavallılara ateşte **kızartıp** kebab ettirdi

-(y)Ip/-(y) Up'lu zarf-fiil bir başka zarf-fiil ile yanyana olunca, kendinden sonra gelen zarf-fiilin işlevini yüklenir:

Aylarca **durup dinlenmeden** çalışmış ve büyük başarı göstermişti.

Ara sıra bizlere **uğrayıp oturdukça** yorgunluk çıkarıyordu.

Okula **gelip giderken** kendisine kafa dengi arkadaş bulmuş olmalı.

-(y)IncA /-(y) UncA Zarf-Fiil Eki:

Eski Türkçenin -glnçA zarf-fiilindeki ses değişimlerinde oluşan bu zarf-fiil Türkiye Türkçesine uzanan tarihi gelişme sürecinde ön ses g-sini kaybederek ve dudak benzeşmesine de uğrayarak -(y)IncA /-(y) UncA biçimine girmiştir.

Ekin başlıca görevi, zaman bildiren bir zarf-fiil oluşturmastır. Cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisindeki gerçekleşme zaman veya anına bağlayan bir işleve sahiptir. Böylece, esas fiil zaman bakımından zarf-fiili izlemekte ve ona tabii olmaktadır:

Karanlığa **alışınca** duvarın dibine çömelip oturdu. (T. Apaydın, AD, 10).

Yeniçeriler onu **görünce** doğruldular.

a. Ortak Özneli Olarak:

Memed arkasına **dönünce** yatmış geviş getiren ineği gördü (Y. Kemal, İM,52).

Buzlu havanın odaya dolduğunu **hissedince** pencereyi kapadı (O. Akbal, GS, 21).

b. Farklı Özne İle:

Hayır, kervan **geçmezlenince**yollar silinir (K. Tahir, DA, 52).

-(y)IncA /-(y) UncA'lı zarf-fiil, zaman gösterme bakımından işlev kaymalarına

uğrayarak az çok zaman gösteren öteki zarf-fiillerin işlevlerine yaklaşır:

İki gönül bir **olunca** samanlık seyren olur.

Siz el **atmayınca** bu iş bitmez.

Padişah halkını görmezlikten **geline** veziri ne yapmaz ki.

-(y)AlI Zarf-Fiil Eki:

-(y)AlI, Eski Türkçedeki -gAlI ekini ön sesindeki g- ünsüzünün düşmesi ile ortaya çıkmış olan bir zarf-fiil ekidir.

-(y)AlI eki, başlangıcı geçmişe dayanan ve devamı asıl fiille bütünleştiği için “bir zamandan beri” anlamıyla, zamanda süreklilik gösteren zarf-fiilleri üretir. Olumlu ve olumsuz biçimlere de girebilen zarf-fiiller bağlı bulunduğu özne ile asıl fiilin bağlı bulunduğu özne de aynı da olabilir, farklı da olabilir:

Ağası **gideli** yengesi onu daha fazla işletiyor ve dövüyormuş (H. E. Adıvar, AG, 88).

Fıkara, nişan **yapılalı** evden çıkmıyormuş (Y. Kemal, İM, 88).

-mAdAn Zarf-Fiil Eki:

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesini -mAdIn zarf-fiilindeki ses değişmesi ile (-madın>-madan) oluşmuş bulunan -mAdAn; -(y), -(y)Ip, -(y)ArAk zarf-fiil eklerinin olumsuz biçimi için kullanılan bir ektir. Yapısındaki olumsuzluk özelliği dolayısıyla doğrudan doğruya olumlu fiil kök ve gövdelerine gelir ve “...-madan önce, -maksızın anlamlarında olumsuz zarf-fiiller türetir. Zarf-fiilin vurgusu -ma- olumsuzluk ekinden önceki hece üzerindedir.

Mutlaka **dayak yiyemeden**, ayak **yanmadan**, tırnakların **çıkarılmadan** söylemeyeceksin (Ö. Seyfettin, B, 38).

Babasının getirdiği Türkolojiye dair kitapları iyice **anlamadan** okuduklarını herkese anlatırdı (Ö. Seyfettin, B, 74).

Yağmur **durmadan** yağıyordu (Ö. Seyfettin, BH, I,98).

-(y)In/-(y)Un Zarf-Fiil Eki:

Moğolca ile de ortaklaşan ve -(y)A, -(y)I/(y)U; -(y)ArAk zarf-fiil eklerine koşut bir işlevi bulunan bu zarf-fiil eki, birçok Türk lehçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de işlek zarf-fiiller kurma özelliğini kaybetmiştir. Bu yüzden -(y)In/-(y)Un ekini bugün artık kalıplaşmış bir kalıntı halinde, birçok birleşik fiilin zarf ögesi olarak görebiliyoruz:

Satın al-(<sat-ın al), (satarak almak), yakın gel- (<yak-ın gel- “yaklaş gel-, yaklaşıp gel-, yaklaşarak gel-) gibi.

İken-ken Zarf-Fiil Eki:

iken-ken eki; i-ek -fiilin zarf biçimidir. Bu ek fiil, Eski Türkçede er-ses yapısında olduğundan, ekin yapısı, geniş zamanlı er-ür-ken> **iken** gelişmesine bağlanmıştır: **boş iken, çocuk iken, var iken** gibi.

Bilindiği gibi i- ek-fiili yalnız altlar ile birleşik fiiller oluşmakla kalmaz aynı zamanda kip ve zaman eki almış fiillerle birleşerek de bir takım birleşik çekim kalıpları oluşturur. İken -ken zarf-fiil ekinin dilimizdeki başlıca işlevleri şunlardır:

İken -ken esas itibari ile zaman gösteren zarf-fiiller üretir ve zarf-fiillerin gösterdiği hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareket aynı zaman kesitinde gerçekleşir. Ancak, içerik bakımından asıl fiildeki hareket zarf-fiil grubundaki hareketten bağımsızda olabilir. Ona bağlıda olabilir.

a. Bağımsız Olarak:

Bir evden içeri **girerken**, çocuk etrafımızda ağır ağır atları gezdiriyordu (S. F. Abasıyanık, BE, 1,39).

Ben şunları **yazarken** onlar müsterih ve asude uyuyorlar (Ö. Seyfettin, B, 19).

Havuz başında ayakta kahve içer, kendisini avutmak için manasız şeyler **söylerken** yanlarına kumandan geldi (M. Ş. Esendal, EOY, 118).

b. Bağlı Olarak:

Zarf-fiiller asıl fiil arasında bu içerik bağlantısının söz konusu olduğu kullanılışlarda zarf-fiil az çok “-dıkça, -dığı sürece, -makta iken” anlamlarını veren ve bir dereceye kadar da zamanda süreklilik gösteren bir işlev yüklenmiştir:

Adamın içine emniyet gelir. Korkmaz Ürgüp'te **dolaşırken** (Y. Kemal, İM, 9).

Ağır ağır **gidiyorken** cenaze kafilesi, nihayet oldu muşalla birinci merhalesi (M. A. Ersoy, S, 124).

Cümlede asıl fiil ile zarf-fiil arasında zaman ortaklığı süregelirken zarf-fiilin bağlı bulunduğu özne ile asıl fiilin öznesi ortak ve farklı olur:

a. Ortak Özne İle:

Evinden **çıkarken** bunları düşünüyordu (M. Ş. Esendal, TS I, 48).

Faruk bir yandan tüfekle **uğraşırken** bir yandan anlattı (K. Tahir, TS, 305).

b. Farklı Özne İle:

Kalpazanlar yakalanmış yine para **basarken** (K. Tahir, YŞ, 6).

Cigarasını**yakarken** sokak kapısı çalındı (M. C. Kutay, Üİ, 35).

Onlar **giderlerken** şehit oğlumu düşündüm (S. Çokum, AB, 174).

2. Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller:

Çeşitli yapım eklerinin, bir yandan da bir sınıftan başka sınıfa geçebilme olanaklarının devreye girdiği zarf-fiil oluşumunda, birbirinden farklı, birbirine karşıt veya bazı işlev ve anlam nicelikleri ile birbirini okşayan türlerin ortaya çıkmış olması Türkçeye bu yolla da bir anlatım genişliği, bir anlatım zenginliği kazandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde ad-fiil ve sıfat-fiillerden vasıta, eşitlik, çıkma, bulunma ve ayrılma durumu ekleriyle kurulan başlıca zarf-fiiller ele alınmaktadır:

Vasıta Durum Ekleri İle:

Türkiye Türkçesinde zarf-fiil oluşan vasıta durum ekleri günümüzde işlevini kaybetmiş ve varlığını Eski Anadolu Türkçesi yoluyla Eski Türkçeden uzana gelen bir kalıntı halinde sürdüren +In vasıta durumu eki ile, ile edatının ekleşmesinden oluşmuş bulunan +le (>Ia) ekidir. Oluşturdukları zarf-fiiller şunlardır:

-mAksIzIn (<-mAk+sIz+In):

-mAk ad-fiil, +sIz yokluk ve +Invasıtı durumu eklerinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ek türüdür. Yapısında yer alan +sIz yokluk ekinin etkisi altında vasıtı durumu ekleri ile kurulmuş öteki zarf-fiillerde görülen zaman bildirme özelliğini yitirerek, nitelik ve tarz bildiren bir zarf-fiil özelliği kazanmıştır. Bu özelliği ile +mAdAn ve -mAyArAk zarf-fiillerinin yerini tutar. Ekin vurgusu -sızın ekinden önceki -mAk hecesi üzerindedir.

Bu ekle kurulan zarf-fiil, işlev bakımından cümlenin asıl fiilindeki hareketin kendisindeki harekete bağlı olmadan gerçekleştirdiğini bildirir:

Bu olaydan duyduğu kederi **durup durmaksızın** ortaya atıyorlar (Y. Kemal, İM, 141).

Eğiteyim derken pek **farkında olmaksızın** kendisi eğitelerek yavaş yavaş yontuluyordu (H. R. Gürpınar, MT, 18).

-mAklA (<-mAk+ile) Eki İle:

-mAk ad-fiilin +le (<ile) vasıta durumu eki ile kaynaşmasından oluşmuş bir birleşiktir. Ekte sebep ve zaman bildirme özelliği yoktur. Yalnızca “-mAk suretiyle” anlamında tarz bildirme işlevi vardır:

Bütün geceyi kitap **okumakla** geçirdi.

Yollar **yürümekle** aşınır mı? Aşınmaz mı?

-mAsIylA (<-mA+sI+y+lA):

Bu zarf-fiil eki -mA ad-fiil ekinin iyelik ve lA vasıta durumu birleşmesinden oluşmuş -mAsIylA ekidir.

Duvara asılmış resme **bakmasıyla** kafasını çevirmesi bir oldu.

Elindeki topu **fırlatmasıyla**, sokağa bakan odanın pencere camı güm diye parçalandı.

+çA Eşitlik Durumu Eki İle:

Bu ekle kurulan zarf-fiiller, cümledeki asıl fiille zamanca denkleşmeye, farazi karşılaştırmaya veya şarta dayanan bir hareketi ifade ederler.

-cAsInA (<+cA+sI+n+A) Eki İle:

+çA durumu ekinin, üçüncü şahıs iyelik ve yönelme durumu eki ile birleşmesinden oluşmuş -cAsInA ekinin -r, -Ar, -Ir/-Ur, -mİş/-mUş, -AcAk ekli sıfat-fiiller ve bir sıfat-fiil gibi de işlev görebilen -(y)Iyor ve -(y)Iyormuş şekillerini getirilmesi ile kurulan -casına, -mışcasına, -(y)yorcasına, -(y)IyormUşcAsInA, AcAksInA ekli zarf-fiil türleri de vardır. -cAsIna ekiyle kurulmuş zarf-fiil, bağlı bulunduğu hareketin tarzını, benzetmeye veya farazi karşılaştırmaya dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir hareketi karşılar.

Sabahleyin yağmurdan bardaktan **boşanırcasına** yağıyordu (Ö. Seyfettin, B, 131).

Adam meyvelere şimdiye kadar böylesine **görmemişçesine** bakıyordu.

Birçok şey **biliyormuşçasına** bıyık altından gülmüştü (O. Kemal, HÇ, 183).

Adam karşı masasındaki hanıma **yiyecekcesine** bakıyordu.

-mAcAsInA (<-mA+cA+sI+n+A) Eki İle:

-cAsInA eki ile kurulmuş bu zarf-fiil eki de bu ekin -mA ad-fiil ekiyle oluşturduğu birleşiktir. -mAcAsInA eki, bir hareketin tarzını veya şartını bildiren bir işlev yüklenmiştir.

Haydi kardeş, gel bir lades tutuşalım; birbirimize birer kitap **almamacasına!**

Evin onarımı için usta ile on gün içinde **bitirmecesine** pazarlık yapıldı.

-mAmAcAsInA (<-mA-mA+cA+sI+n+A) Eki İle:

-mA- olumsuzluk ekinden sonra gelen -mAcAsInA eki, var olan işleve olumsuzluk ekinin etkisini de katarak “-mamak şartıyla”, “-mayacak şekilde anlamında veya -mAksIzIn, -mAdAn zarf-fiillerine eş değerde yeni bir zarf-fiil oluşturmuştur. Bu da seyrek rastlanan bir türdür:

Bu günlerde Büyükhanım odasına dışarıya hiç **çıkamamacasına** kapanırdı (O. Pamuk, SE, 126).

Bu kez giden giderse bir daha **dönmemecesine** gider (K. Tahir, DA, 189).

Çıkma Durumu Ekiyle:

Ad ve sıfat fiilin çıkma durumu eki olarak oluşturduğu zarf-fiiller, öteki bazı Türk lehçelerine oranla Türkiye Türkçesinde oldukça sınırlıdır. Sayıları birkaçı geçmez.

-mAsIndAn (<-mA+sI+n+dAn) Eki İle:

Üçüncü şahıs ve çıkarma durumu eki ile genişletilmiş olan -mA ad-fiili de asıl fiillerdeki hareketin sebebini gösteren bir zarf-fiil oluşturur:

Komşular, karşıdaki bahçenin otoparka **çevrilmesinden** büyük üzüntü duydular.

Paketin kendisine sorulmadan **açılmasından** memnun olmamış.

-mAktAnsA (<-mAk+tAn+i-se) Ekiyle:

-mAk ad-fiilinin, çıkma durumu eki ve i- ek-fiilinin şart biçimi ile birleşerek kaynaşmasından oluşmuş bulunan -mAktAnsA eki, asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini zarf-fiildeki hareketin tercihine bağlayan ve “-acak yerde” anlamı veren bir zarf-fiil oluşturur:

Niyetinin pusuya **zorlamaktansa** Söğüt’e dönmek olduğunu da eklemiştir (K. Tahir, DA,436).

Büyük devletlere bir libidasyonyaptırmaktansaihtilal idaresi bunu kendi yapmalıdır (F. R. Atay, Ç, 48).

Bulunma Durumu Eki İle:

Bu ekle kurulan zarf-fiiller, iyelik ekleri almış –Dık /-DUK ve –AcAk sıfat-fiilleri ile, -(y)İş /-(y)Uş ad-fiilinin oluşturduğu türlerdir:

Ramazan bayramıydı yola **çıktığımızda** (S. Çokum, AB, 11).

Odamda yalnız kalıp **düşündüğümde** korkuyorum.

-AcAğIndA (<AcAk+I+n+dA) Ekiyle:

Yazı dilinde pek rastlanmaya bu ekdaha çok konuşma dilinde kullanılan bir ektir. Zaman zarfı görevindeki sıfat tamlamalarının yerini tutar.

Geleceğinde herhalde sizlere de haber verecektir.

Tarlada çalışan kızlar ise **gideceklerinde** yiyeceklerini de birlikte götürüyorlar.

-İşIndA /-UşUndA (İş+I+n+dA) Ekiyle:

-İş /-Uş ad-fiil ekinin iyelik ekleri ve bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşmuş –İşIndA /-UşUndA eki de “-dığı zaman” anlamında bir zaman zarfı görevindedir:

Dün akşam yemekte, Afyon’a **gidişinde** tanıştığı birkaç meslektaşıyla birlikteydi.

Onları yolculuğa **çıkacaklarında** bilinmez bir tedirginlik kaplıyordu.

-AcAğInA (<-AcAk+I+n+A) Ekiyle:

Gelecek zaman ad-fiil ekinin, iyelik ve yönelme durumu ekiyle genişlemesinden oluşan bu ek asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini, zıtlık anlamında bir başka hareketin engellenmesine bağlayan “-maktansa” zarf-fiil ekine koşut anlamda tarz zarfları oluşturur. Bu zarf-fiiller olumsuzluk eki almazlar.

Böyle elimiz kolumuz bağlı **oturacağımıza**, hazırlıklı olmalıyız (S. Çokum, AB, 69).

Bu yararlı görüşlerini havada **uçuracağına**, bir yazı ile kamu oyuna sunsa daha iyi olmaz mı?

-AsIyA (<-AsI+y-A) Ekiyle:

-AsI gelecek zaman ekinin -(y)A yönelme durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan bu zarf-fiil, “-ecek kadar, bir zaman kadar” anlamıyla, asıl fiildeki hareketin zaman sınırını belirleyen bir işlev yüklenmiştir:

Vay başıma...**Gelesiye** olmadı mı demek? (K. Tahir, DA, 465).

Nereye gitse **ölesiye** sıkılacaktı.

Oğlan kızı **çıldırısıya** seviyor. Babası oğlunu **öldüresiye** dövmüş.

3. Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller

a. -r(-Ar,-Ir /-Ur)...-mAz(<-r(-Ar, -Ir /-Ur+mAz) Ekiyle:

-r, -Ar, -Ir /-Ur ekleriyle kurulan geniş zaman ad-fiilini olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle kurulan bir zarf-fiildir. Bu zarf-fiildeki zaman işlevi -DıktA ve -IncA /-UncA ekli zarf-fiillerininkinden daha güçlüdür. Cümledeki zarf-fiilin öznesi ile asıl fiilin öznesi ortak da olabilir, ayrı da olabilir:

Zarfı açıp mektubu okudu. **Okur okumaz** da telaşlandı (S. Kocagöz, OD, 57).

Burada Skola'nın eşiğini **atlar atlamaz** Magdi hatırıma geliyor (A. H. Tanpınar, M, 83).

b. -DI...-mAdI (<-DI /-DU+mADI) Ekiyle:

Bu zarf-fiilde -r...-mAz türünden olduğu gibi zaman da tezlik gösterir. Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesi hemen hemen zarf-fiildeki hareketin gerçekleşmesi ile eş zamanlıdır, denebilir:

Sofraya oturdum. Üç lokma **yedim yemedim** hemen sokaktan bir feryat yükseldi.

Yolcu yüz metre **gitti gitmedi** arkasından koşar adımlarla yetişip omuzuna yapıştılar.

Öğretmen **vardım yoktum** dinlemiyor. Anlattığı konuda hepimizi sorumlu tutuyor.

c. -DI mI (<-DI /-DU+mI/-mU) Ekiyle:

Düşkün kalkıp da dünya nimetlerinde hak iddia **etti mi** iş değişiyor (S. Eyüboğlu, D,142).

Gayri kesmesini keserim de **yüzmesine geldi mi**, o zaman da bekçi çıkar gelir bir yandan (F. Baykurt, YÖ, 142).

Dağda bir eşkıya **ünlendi miydi**; “koca Ahmet gibi” diyorlardı (Y. Kemal, İM, 66).

d. -sA(<sAr)Ekiyle:

-sA eki, bilindiği gibi şart kipi oluşturan bir ektir. Ancak, şart kipi kendi başına bir yargı bildirmediği ve cümlelerin asıl fiilindeki hareketi gerçekleşmesini bir şarta bağladığı için, işlev bakımından zarf-fiil görevindedir. Bir kısım öteki zarf-fiillerde olduğu gibi, bunda da zarf-fiil görevindeki şartlı çekim bağlı olduğu özne ile asıl fiilin öznesi farklıda olabilir ortak da olabilir:

Kaçarken **görülürsen** vuracaklarmış (T. Buğra, KA, 51).

Hastalık korkusu **olmasaydı** kıyamet koparırdı (A. H. Tanpınar, H, 97).

Mümtaz'ın sesi tek başına **kalsa** buna kifayetsiz gelebilirdi (A. H. Tanpınar, H, 125).

Zarf-Fiillerin İşlevlerine Göre Sınıflandırılması

Zarf-fiiller, yalnız yapıları bakımından değil, temel işlevleri bakımından da bir sınıflandırılmadan geçirilirse, bunlar önce: 1.Tarz zarfları, 2. Zaman zarfları olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür:

1. Tarz Bildiren Zarf-Fiiller

Bu gruba giren fiiller, asıl fiildeki harekete çeşitli anlam ve işlev nicelikleri katmak suretiyle fiilin kılınış tarzını bildiren zarf-fiillerdir. Bunlar içinde zarf-fiilin yüklendiği işlevler açısından, aynı şekil yapısında olup da birden çok sınıfta yer alırlar.

El etek **öpmekle** başa devlet kuşu konmaz.

Geleceği **düşünerek** iyi çalışıyor.

Arabaya **atlayıp** çarşıya **inerek** alış veriş yaptı.

Onu **tanımayınca** karar veremedi.

Bir şey **bilip bilmediğini** sormadı.

Hiç sırası **değilken** gidip pahalı yiyecekler almış vb.

2. Zaman Bildiren Zarf-Fiiller

Bu gruptakiler, birbirine yakın veya birbirinden farklı işlev ve anlam incelikleri taşıyan asıl fiildeki harekete çeşitli zaman ilişkileri ile bağlanmış bulunan zarf-fiillerdir.

Bahçede **yürürken** bir dolmakalem buldu.

Lokmasını salataya **banarak** yuttu.

Bizlere **alışınca** buraya da gelmeye başladı.

İçeri **girince** arkadaşlarını gördü.

Biz kendimizi **bildik bileli** bu işleri yapıyoruz.

Sana gelecek yazıyı **okumadan** plan yapma.

Biz **gelirken** o gidiyordu.

Elini cebine **sokmasıyla** bir avuç bozuk para çıkardı.

Yanına **vardığımızda** hepimizi ayrı ayrı kucakladı.

KAYNAKÇA

Korkmaz, Zeynep. Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara,2009. Türk Dili Yayınları

Ergin, Muharrem. Türk Dilbilgisi. İstanbul,2000. Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım

SONSÖZ

Bu eser dilin yapısını, işleyişini ve gramer özelliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Konular incelenirken anlaşılacağı gibi elden gelindiği kadar konuların ayrıntısına gramer özelliklerine değinilmiştir.

Bu gramer eserinde de fark edileceği üzere örnek vermede Türkiye Türkçesinin başlangıcı olarak kabul edilen ortalama 1900'lü yılların başından günümüze kadar uzanan şair ve eserlerden örnek verilmiştir. Yakup Kadri, M. A. Ersoy, Reşat Nuri, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Cahit Sıtkı gibi şairlerin eserlerinden örnekler verilerek vermiş olduğumuz gramer eserimizi daha anlaşılır hale getirdik.

Dilin durağan olmaması zaman içerisinde göstereceği değişim ve gelişim insanlar için farklı boyutlara yol açacağı için yazılı metinlere başvurulmuştur. Farklı kaynaklardan örnekler verilmiştir. Böylece hem okuyucunun edebi zevk ve şevkinin gelişmesine hem de okuyucunun grameri daha iyi anlamasını sağlamaktadır.

Bu eserde yalnız birleşik fiillerin gramer özellikleri ile çekimsiz fiillerin gramer özelliklerini roman, hikaye gibi eserlerden örnekler vererek daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Bu tür kitaplardan örnek vermemiz konuyu daha iyi anlatmayı sağlamaktadır. Çünkü sıradan örnek insan hafızasında belli bir süre sonra yok olup gitmektedir. Ayrıca örnekleri sınırlandırmak konunun anlaşılmasını zorlaştıracığı için böyle bir yöneme başvurarak örnekleri sınırlandırmadık.

Bu eseri oluşturmak için birkaç eserden ve birçok şairin eserinden de yararlandık. Çünkü böyle bir eser ortaya koyabilmek için bolca araştırma yapılması gerekmektedir. Bolca birbirinden farklı örnek verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde anlaşılması güç hale gelir.